

DIYARBAKIRLI HÂMÎ'NİN MANZUM BİR
SEYAHATNAMESİ YAHUT LÂLE DEVRİ'NDE ÂBÂD
İSTANBUL HÂRİCİNDEKİ YABANÂBÂD'

Abdulmuttalip İPEK**

ÖZET

Osmanlı tarihinde çoğunlukla “inkıraz devri” olarak adlandırılan ve özellikle göz kamaştırıcı 12 yıllık bir dönemi (Lâle Devri 1718-1730) de içerisinde barındıran XVIII. yüzyıl, Osmanlı siyasi tarihi açısından olduğu kadar edebiyat, kültür ve sanat tarihi açısından da önem arz eder. Lâle Devri kitabesinin arkasından bakan hülyalı gözlerle renkli ve parlak bir ziya; gönüllere şeok ve eğlence bahşeden bu dönem, hakikatte Türk medeniyetinin hazan mevsimidir.

Bu yüzyıl şairlerinden olan Hâmî-i Âmidî (1679-1747), hâmîsi Abdullah Paşa'nın azli ve Sultan III. Ahmed'in Patrona İsyanı ile tahttan indirilerek I. Mahmud'un cülûsu hengâmındaki karışıklıklardan ötürü 1731 senesinde doğduğu şehre geri dönmüştür. Ancak bu yolculuk son derece meşakkatli geçmiş, şairin beraberindeki arkadaşlarından bazıları taun (veba) hastalığına yakalanarak vefat etmiş, haydut korkusuyla gözüne uyku girmemiş, can havliyle şair, İslam diyarında koca zimmilere “cânım, Serkis'im, rûh-ı revânım” demek zorunda kalmıştır.

Şair Hâmî'nin, Üsküdar'dan Diyarbakır'a olan yolculuğunu canlı tablolarla resmettiği manzum seyahatnamesi; tarihî açıdan bizlere bir dönem okuması sunması bakımından son derece dikkat çekicidir. Seyahatname, bir şairin kaleminden çıkmış olması ve edebî bir nazım şekli olan mesnevî biçimiyle yazılmış olması dolağıyla şiirsel ifadeler içerdiği kadar, Üsküdar'dan Diyarbakır'a yapılan bir yolculuk esnasında cereyan eden hadiseleri dile getirdiği için XVIII. yüzyıla ilişkin tarihî bilgiler de içermektedir.

Bu çalışmada, ele alınan manzumenin edebî bir tür olarak değerlendirilmesi yapılmış, manzumenin şairi Hâmî-i Âmidî ve Divan'ı hakkında bilgiler verilerek Hâmî'nin bu manzumeyi yazmaktaki muradını ifade eden beyitler yorumlanmaya çalışılmıştır. Şair Hâmî'nin Üsküdar-Diyarbakır sergüzeştinin hikâyesini takip için ayrıca 266 beyitlik manzumenin transkripsiyonlu metni yazının sonuna ilave olunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Diyarbakırlı Hâmî (Hâmî-i Âmidî), manzum seyahatname, XVIII. yy., Lâle Devri, vebâ.

* Makalenin geliş tarihi: 17.04.2020 / Kabul tarihi: 18.05.2020

** Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. / abdulmuttalipek@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-6437-439X>)

GİRİŞ

Sosyal ve beşerî bilimlerin iki önemli şubesi olan edebiyat ve tarih, daimî bir etkileşim içerisindeyler. Bir taraftan sanat ve sanatçının hâmîsi konumunda olan devlet otoritesi ile tarih sahnesinde cereyan eden hadiseler edebî hayata yön verirken; öte taraftan tarihî kişi, olay ve olgular edebî metinlere konu bakımından kaynaklık etmekte ve dolayısıyla tarih bilimi, gayriresmî tarih yazıcılığında edebî metinlerden istifade etmektedir. Tarihî yapıların (han, hamam, cami, köşk vs.) inşasına düşülen manzum tarihlerden, yapılan gaza, sefer ve fetihlerin anlatıldığı metinlere; padişah çocuklarının doğum ve sünnet, kızlarının ise düğün merasimleri dolayısıyla yazılan ve dönemin eğlence hayatını renkli tablolarla gözler önüne seren sûr-nâmelerden, bir şehrin güzellikleri ve güzelleri hakkında önemli bilgiler sunan şehir-engîzlere ve daha pek çok nazım türüne varıncaya kadar edebiyat sahasında vücuda getirilmiş metinlerin tarihe çeşitli cephelerden ışık tuttuğu bir gerçektir. Gelecekte “seyahatname” olarak bilinen tür de sunmuş olduğu bilgiler dolayısıyla tarihe kaynaklık etmesi açısından önemlidir. “Arapça ‘gezme, gezi’ anlamındaki seyâhat ile (aslî siyâhat) Farsça nâme (risâle, mektup) kelimelerinden oluşan seyâhat-nâme ‘gezi mektubu, gezi eseri’ mânâsına gelir. Buna Fars edebiyatında sefer-nâme adı da verilir. Arap edebiyatında ‘seyahat’ ve ‘seyahatnâme’ anlamında daha çok rihle kelimesi kullanılır.”¹ Bazı kaynaklar ise “rihle yahut rihle”nin ilim tahsil etmek maksadıyla yapılan seyahatlara verilen isim olduğunu söyleyerek seyahat amacına göre bir ayrıma gitmektedir. “Seyyâhların gittikleri yerlerde ilgilerini çeken hemen her konuyu dile getirmeleri, seyâhat-nâmelerin sosyal, kültürel, dinî, tarihî vb. birçok konuyla ilgili birer ansiklopedi (kısmen katalog ve rehber) kimliğine bürünmesine neden olmuştur.”² Söz konusu özelliği dolayısıyla seyahatname bir hatırat türü olarak değerlendirilmiş, biyografik yahut otobiyografik sahada yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Bu yönüyle “hatıra türü sergüzeşt-nâmeler ile seyâhat-nâmeler arasında büyük yakınlık bulunmaktadır. Zira sergüzeşt-nâmelerde şairler sürgün, esaret ya da meslek icâbı gittikleri

¹ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37, Ankara 2009, 9.

² Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, 290.

şehirlerde yaşadıklarını anlatırken söz konusu şehrin coğrafi, mimarî, tabii vd. özellikleriyle ilgili şiirin izin verdiği ölçüde bilgiler aktarmışlardır.”³

Türk edebiyatında seyahatname türünde kaleme alınmış önemli eserler mevcuttur.⁴ Seyahatname türünün ilk akla gelen ve en çok beğenilen örneği Evliyâ Çelebi (1611-1682)'nin seyahatnamesi başta olmak üzere bu türde kaleme alınmış olan eserlerin Türk ilim dünyasına, kültür ve tarihine kaynaklık ettiği aşikârdır.

Bu makalenin konusunu teşkil eden manzume de tür olarak bir seyahatname olmakla birlikte söz konusu seyahatnameyi sadece şair Hâmî'nin İstanbul'dan memleketine olan yolculuğunun şiirsel bir ifadesi olarak görmek doğru olmaz. Zira bu tür bir yaklaşım, bizi söz konusu seyahatnameden hareketle dönem, devir yahut muhit okuması yapmamıza imkân tanıyan tarihsel yönü hakkında tahlil etmekten alıkoyacaktır. Ayrıca edebî bir tür olarak bakıldığında bu metin, bir taraftan İstanbul'dan Diyarbakır'a yapılan bir yolculuk serencamı olması bakımından seyahatname hususiyeti göstermekle birlikte öte taraftan manzum bir "arîza" (arzuhâl) hususiyeti de taşımaktadır. Ancak Üsküdar'dan Diyarbakır'a yapılan meşakkatli yolculuğu, pek çok ayrıntıyı ihtiva edecek şekilde anlatması yönüyle makale boyunca işlenen metnin, tür olarak bir seyahatname olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

1. Hâmî-i Âmidî (d.1679 / öl.1747) ve Divan'ı

1.1. Hâmî-i Âmidî: Bu çalışmanın konusunu teşkil eden manzume, divan şairlerinden Diyarbakırlı Hâmî (Hâmî-i Âmidî)'ye aittir. Hâmî hakkında dönemin tezkirelerinin verdiği bilgiler sınırlı ve yetersizdir.⁵ Şairin gerek hayatı gerek edebî kişiliği hakkında en ayrıntılı bilgiyi Ali Emîrî Efendi (1857-

³ Haluk Gökalp, *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011, 429.

⁴ Seyahatname türünün Türk edebiyatındaki tarihî seyrini ele almak bu çalışmanın sınırlarını ve amacını aşacağından bu hususta şu kaynaklara bakmak yararlı olacaktır: Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, Erzurum 2008, 147-158; Lokman Turan, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler", *Ekev Akademi Dergisi*, 1/1, Kasım 1997, 253-259; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, 157.

⁵ Ali Emîrî Efendi, Hâmî-i Âmidî hakkında dönemin tezkirelerinde yeterli bilgiye yer verilmemiş olmasını hayretle karşılamakta, "melikü'ş-şu'arâ, mucize edalı Nâbî'nin

1924), “*Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid*”⁶ de vermektedir. Buna göre asıl ismi Ahmed olan şair 1090/1679’da dünyaya gelmiş, İbrâhim Hâsim-i Âmidî’den yüksek ilimler (sarf, nahiv, belâgat, mantık, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm vs.) ile çeşitli hat inceliklerini; Hâfız Bulak Âgâh-ı Semerkandî-i Âmidî’den ise bazı fenlere ilişkin dersler talim etmiştir. 1121/1710’da Sadâret kethüdâsı Muhsinzâde Abdullah Paşa’ya intisap ederek divan kâtibi olmuştur. 1129/1717’de Köprülüzâde Hacı Abdullah Paşa’nın Diyarbakır valiliğine tayin olunması üzerine, Paşa’nın divan kitabetine tayin olunarak memleketi Diyarbakır’a gitmiştir. Hâmî-i Âmidî daha sonraki yıllarda yegâne hâmîsi Köprülüzâde Hacı Abdullah Paşa’nın yanından ayrılmamış; Van Kalesi muhafızlarının halka zulmetmesi dolayısıyla zulmü sonlandırmak üzere görevlendirilen Paşa ile birlikte 1130/1718’de Van’a gitmiş, Van’da asayiş temin edildikten sonra ise

seçkin bir kıt’a ile onu övmesine karşılık, ondan yirmi sene sonra yazılan tezkirelerin böyle kıymet sahibi bir şairden bahsetmemelerinin mazeret sayılamayacağını bildirmektedir. (bk. Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid*, Matbaa-i Âmidî, Dersâdet 1328, I, 188.) Öyle ki Diyarbakırlı Hâmî hakkında Silâhdârzâde ve Şefkat tezkirelerinde örnek şiirlere varıncaya kadar tümüyle birbirinin aynı bilgiler nakledilmiş, Seyrekzâde Tezkiresi’nde ise hayatı/şahsiyeti hakkında tek bir satır bilgiye yer verilmeyip sadece “mecmû’a-i eş’ârından” 1 beyit “intihâb olunmuş”tur. Aşağıda künyesi verilmiş kaynaklarda ise büyük oranda Ali Emîrî’nin *Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid*’de verdiği bilgilerle aynı ve birkaç satırdan ibaret malumat yer almaktadır. Hâmî-i Âmidî hakkında bilgi için bk. Silâhdârzâde Mehmed Emin, *Tezkire-i Silâhdârzâde*, (haz. Furkan Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018, 92-102; Şefkat-i Bağdâdî, *Şefkat Tezkiresi (Tezkire-i Şu’arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî)*, (haz. Filiz Kılıç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, 86-97; Seyrekzâde Mehmed Âsim, *Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr*, (haz. Ali Osman Coşkun), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019, 47-48; Esad Mehmed Efendi, *Bâğçe-i Safâ-endlüz*, (haz. Rıza Oğraş), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018, 111-112; Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308, 110-111; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2, (haz. Nuri Akbayan/yeni yazıya akt. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, 596; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü’l-A’lâm*, 3, İstanbul 1308, 1918; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2, İstanbul 1333, 139-140; Sadık Erdem, *Râmîz ve Âdâb-ı Zurafâ’sı*, (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994, 72; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, 186-187; Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtîmetü’l-Eş’âr)*, (haz. Ömer Çiftçi), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2017, 84-85; Fâik Reşad, *Eslâf*, 2, İstanbul 1312, 129-134; Ali Emîrî Efendi, *Esâmî-i Şu’arâ-yı Âmid*, (haz. Galip Güner-Nurhan Güner), Anıl Matbaacılık, Ankara 2003, 16; Halûk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, 181.

⁶ Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid*, Matbaa-i Âmidî, Dersâdet 1328, I, 187-209.

1132/1720'de Erzurum'a geçmiştir. Burada bulunduğu 3 yıl zarfında Hâmî, Erzurum şairleri ve edipleri ile sohbet meclislerinde bulunmuş, şiirler söyleyerek dönemin edip ve şairlerinin dikkatini celp etmiştir. 1136/1724'te Abdullah Paşa İran'a serasker tayin edilmiş, Tebriz'in fethinde önemli rol oynamıştır. Beraberinde götürdüğü Hâmî'nin de efendisine yardım maksadıyla yerine getirmiş olduğu hizmetler dolayısıyla pâyesi 1137/1725'te "hâcegânlık" a yükseltilmiştir. Hâmî'nin burada gösterdiği yararlılık üzerine hâmîsi Abdullah Paşa, onu o denli nimetlere gark etmiştir ki Hâmî-i Âmidî bir daha dünyada hiç ihtiyaç yüzü görmeyecek mertebede ihsan ve nimetlere nâil olmuştur. 1138/1726'da Abdullah Paşa'nın İran seraskerliğinden azledilmesi üzerine Hâmî Efendi de memuriyetten elini eteğini çekerek Paşa'nın kendisine ihsan eylediği sayısız hediye ile Diyarbakır'a dönüp orada büyük bir ev ile şehir dışında Dicle Nehri üzerinde bir köşk yaptırmakla meşgul olmuştur.⁷

1143/1731'de tekrar Dersâdet'e (İstanbul) gitmiş, o esnada Sultan III. Ahmed'in tahttan indirilerek yerine Sultan I. Mahmud'un cülusunun gerçekleşmesi ve cereyan eden bazı olumsuz hadiseler dolayısıyla bu karışık ortamdan rahatsızlık duymuş ve Abdullah Paşa'nın kardeşi Köprülüzâde Nu'mân Paşa'nın oğlu Hâfız Ahmed Paşa'nın vezir oluşunu bir kasideyle tebrik ederek memleketine dönme arzusunu bildirmiştir. Arzusu kabul olunan şair, on iki sene kadar memleketinin "şu'arâ ve urefâsıyla imrâr-ı hayât-ı şâ'irâne" eylemiş; 1156/1743 senesinde bazı eski dostlarının daveti üzerine Erzurum'a gitmiştir. Altı ay kadar orada ikâmet edip, Erzurum ileri gelenlerinin çokça ihsan ve hediyelerine nâil olduktan sonra memleketi Diyarbakır'a geri dönmüştür. Diyarbakır'a dönüşünden altı ay kadar sonra Rakka Valisi Ahmed Paşa "Erzurum muhafızı ve şark ser-askeri" tayin olunarak Diyarbakır'a gelince 1157/1744 senesinde Hâmî Efendi'yi de beraberinde Erzurum'a götürmüştür. Ömrünün son günlerinde ise Diyarbakır'a iki saat mesafedeki Fâre Karyesi'nin "mukâta'a"⁸ sını temlik olunmuş; memleketinde ibadet, ilim ve ir-

⁷ Dicle Nehri'ne hâkim bir tepe üzerinde yer alan; ancak günümüzde birçok bölümü yıkılmış bu köşk için bk. EK, Şekil 1 ve 2.

⁸ "Lügat manası kesişmek, birbirinden kesilmek demek olan mukataa ıstılah olarak devlete ait bir varidatın bir bedel mukabilinde kiralanması yani muvakkaten temlik yerinde kullanılır." bk. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, 578.

fanla meşgul olan şair 1160/1747 senesi başında vefat etmiştir. Mezarı Rumkapısı dışında, Abdulgafûr Lebîb Efendi ve Seyyid Muhammed Emîrî Çelebî gibi şehrin pek çok fâzıl ve ileri gelen kimselerinin medfun olduğu yerdedir.

1.2. Divan: Hâmî-i Âmidî'nin bugün için elde bulunan yegâne eseri Divan'dır. Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'de şairin şiirlerinin Hâmî'nin vefatından sonra bazı kıymetbilir kimseler tarafından kayıt altına alındığı ve "bulunabildiği kadarı"nın toplanarak bir araya getirildiği bilgisi yer almaktadır. Tezki-redeki "bulunabildiği kadarı" ifadesinden şairin başka şiirlerinin, belki eserlerinin olduğu; ancak bir sebepten "zıya'a uğradığı" anlaşılmaktadır. Nitekim Hâmî hakkında bilgi veren kaynaklar onun 1156/1743 senesinde Erzurum'dan Diyarbakır'a dönerken eşkıya tarafından yolunun kesilerek soyulduğunu, bu "cerh ve yağma" sırasında beraberindeki kıymetli eşya ve paralarla birlikte külliyyatının da telef ve zayi olduğunu bildirmektedir.⁹ 1272/1856 senesinde Cerîde-i Havâdis Matbaası'nda basılmış olan *Divan*'da, Ali Emîrî'ye göre şöhretine halel getirecek çokça yanlışlık ve başkasına ait gazeller yer almaktadır. Kasidelerinde Nef'î ve müşâârelerde bulunduğu Nâbî, gazellerinde ise yine Nâbî ve Nedîm tesirleri görülen şairin, *Divan*'ındaki özellikle birkaç şiir şöhret kazanmıştır. Bunlar, Abdullah Paşa'nın Azerbaycan savaşları ile Tebriz'in fethini anlattığı 375 beyitlik "üzre" redifli kaside-i ile bu çalışmanın konusunu teşkil eden Giritli Tayyibî (Tîbî) Efendî'ye hitaben yazdığı 266 beyitlik manzum seyahatnamesi/arızası ve 1743 senesinde Erzurum'dan Diyarbakır'a dönerken eşkıya tarafından yolunun kesilerek nasıl soyulduğunu anlattığı 121 beyitlik "lâmiyye" kasidesidir.

Hâmî-i Âmidî Divanı'nın neşrine yönelik ilki 1998 yılında Selma Fırat ve ikincisi 2011 yılında Kadri Hüsnü Yılmaz tarafından olmak üzere iki yüksek lisans tezi hazırlanmış olup bu tezlerden ikincisi daha sonra kitap olarak basılmıştır.¹⁰

⁹ Abdülkadir Karahan, "Hâmî-i Âmidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15, Ankara 1997, 458.

¹⁰ bk. Selma Fırat, *Divân-ı Hamî-i Âmidî (Tenkitli Metin-Tahlil)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1998; Kadri Hüsnü Yılmaz, *Hâmî Ahmed (Diyarbakır) Divanı İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011; Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Divanı*, (haz. Kadri Hüsnü Yılmaz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.

2. "Arîza-i Manzûme" Metni ve Metnin Yer Aldığı Divan Nüshaları

2.1. Arîza-i Manzûme Metni: Bu yazının amacı metin neşri olmayıp manzum bir seyahatnameden hareketle, genelde XVIII. yüzyılın, özelde ise Lâle Devri'nin sosyal, siyasî ve tarihî yapısına dikkat çekerek dönem hakkında bazı tespitlerde bulunmaktır. Bununla birlikte metnin bütününe takip edilebilmesi maksadıyla söz konusu manzumenin tamamı yazının sonuna ilave edilmek istenmiş ve Hâmî-i Âmidî Divanı'nın yukarıda künyesi verilen neşirlerine müracaat edilmiştir. Ancak her iki neşirde de "Arîza-i Manzûme" metni ile ilgili pek çok beyitte gerek vezin gerek okuma ve anlamlandırma ile ilgili tereddütlerin oluşması söz konusu manzumeyi eski harfli metinlerden teyit etme ihtiyacını doğurmuş; neticede tarafımızca ortaya konan metin ile hâlihazırdaki neşirlerde çokça farklılığın olması, ayrıca bu çalışmada manzumenin yer aldığı farklı divan nüshalarının da gözden geçirilmesi doğrudan doğruya eski harfli metinlerden istifade etmeyi zorunlu hâle getirmiştir. Bu maksatla söz konusu manzume 5 divan nüshasından yararlanılarak transkribe edilmiş ve makalenin sonuna ilave olunmuştur. Metnin transkripsiyonundan maksat tenkitli metin ortaya koymak olmadığından nüsha farklılıklarına işaret edilmemiştir.

2.2. Divan Nüshaları¹¹: Hâmî'nin "manzum seyahatname yahut arzuhâl"inin yer aldığı ve bu çalışmada yararlanılan Divan nüshaları şunlardır:

2.2.1. Milli Ktp. (06 Mil Yz A 3389): Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda yer alan nüsha, 69 varak olup talik hatla yazılmıştır. Divan'da 4b-13b sayfaları arasında kayıtlı metinde, diğer nüshalardan farklı olarak herhangi bir başlık yer almamaktadır. Manzume 266 beyittir.

2.2.2. Milli Ktp. (06 Mil Yz A 10312): Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda yer alan nüsha 54+I varaktır. Latin alfabeli daktilo yazısı ile yazılmıştır. Başında: "*İslâmbol'da Çelebi Efendi'ye Ta'ârîr Olunan Ma'âbbet-nÂme üjretidür*" ibaresi yer alan manzume 265 beyit olup Divan'ın 4a-11a sayfaları arasında kayıtlıdır.

¹¹ Burada maksat bütün bir Divan'ı tanıtmak değil; ele alınan manzume dolayısıyla yararlanılan nüshalar hakkında bilgi vermektir. Bu nedenle nüshalardaki şiir sayıları, müstensih, kâğıt türü, satır sayısı, ilk beyit/son beyit gibi nüsha tavsifine ait bilgiler yer verilmeyip, sadece çalışmaya konu olan manzume hakkında bilgi verilmiştir.

2.2.3. Milli Ktp. (06 Mil Yz A 641/1): Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda yer alan nüsha I+53 varak olup yazı türü rikadır. Divan'ın 4a-11a sayfaları arasında kayıtlı manzume 264 beyittir ve "*Meânevî BerÂy-ı Şikâyet-i Devr-i Zamân ve İltimâs-ı Mu'âvâa-i FÂre ve BerÂy-ı Lauîfe*" başlığını taşımaktadır.

2.2.4. Milli Ktp. (06 Hk 2438): Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda yer alan bu nüsha 120 sayfadır. Rika-talik hatla yazılmış Divan'da "*èArîa-i Manôjme*" başlığıyla yer alan manzume 266 beyit olup Divan'ın 46-58. sayfaları arasında yer almaktadır.¹²

2.2.5. Toronto Üniversitesi Nüshası (PL248 H26A17): 1272/1856 senesinde basılmış olan Divan matbu olup 137 sayfadır. Bu nüshada da söz konusu şiiir "*èArîa-i Manôjme*" başlığını taşımaktadır. 266 beyit olan manzume Divan'ın 28-44. sayfaları arasında yer almaktadır.

3. Muhteva ve Değerlendirme

Hâmî'nin hayatı bahsinde ifade edildiği üzere devlet kademesinde önemli vazifeler ifa eden şair, hâmîsi Abdullah Paşa'nın İran seraskerliğinden azledilmesi ve o sıralarda "Patrona İsyanı" olarak anılan isyan dolayısıyla İstanbul'un karışıklık içerisinde olmasından rahatsızlık duymuştur. Bu maksatla Hâfız Ahmed Paşa'nın vezir oluşunu bir kasideyle tebrik etmiş ve memleketine dönme arzusunu dile getirmiştir. Arzusu kabul olunan Hâmî, Vezir Ahmed Paşa ve evine misafir olduğu maliye vergi halifesi Giritli Tayyibî Efendi'nin de yardımlarıyla memleketi Diyarbakır'a gitmek üzere 1144/1732'de yola revan olmuştur. Hâmî Efendi memleketinde geçireceği rahat ve sakin hayatın özlemini duyarken Diyarbakır'a gerçekleştireceği zahmetli yolculuk ona 266 beyitlik manzum bir seyahatname yazdıracaktır. Ali Emîrî, Diyarbakırlı şairlere yer verdiği tezkiresinin Hâmî bahsinde, şairin binbir zahmet ve zorlukla gerçekleştirdiği İstanbul-Diyarbakır seyahatinin; gönül alıcı sevgilinin zülfüne esir olmuş gönlü yaralı âşıklar için, arza layık oldukça dikkat çekici, garipliklerle dolu bir kitap olduğunu beyân eder: "*ÓÂmî Efendi'niñ bir ùarafdan ùÀèjnuñ teéâirÂt-ı dalecÂn-baðşÂsı, bir ùarafdan yollarıñ mehÀliki óasebiyle uàradiài meãÀèib ve metÀèib óauúında uènÀb-ı*

¹² Her bir sayfaya numara verilmiş olan nüsha, 47. sayfadan itibaren yanlış numaralandırılmıştır.

mübââœâÀt edilse esîr-i zülf-i dil-ÂrÀ olan èÀşûÀn-ı dil-rîşÀnî naôargÀh-ı inti-bÀhuna èarœa şÂyÀn bir kitÀb-ı àarÀéib-niâÀb teşkîl eder.”¹³

Yahya Kemal Beyatlı ise adeta sönmüş bir meşale gibi gördüğü XVIII. asır saray ve taşrasının vaziyetine dikkat çeker ve bu yazı boyunca üzerinde durduğumuz, tarihî bir vesika mahiyetindeki manzum seyahatnameye de atıfta bulunarak şunları söyler: “*Hâsılı bu devre hulyâlı gözlerle bakmayanlar, için için inkırâzı görürler. Bütûn o şevk ve o neş’e İstanbul’da, İstanbul’un da birkaç sarayında, birkaç köşkünde, birkaç vâdîsindeydi. O zaman İstanbul’a gelen Diyarbakirli şâir Hâmî’nin, Üsküdar’dan Diyarbakir’e dönüşünü musavvir, manzum seyhâhatnâmesi vardır; bir vesîkadır ki eğlenen İstanbul’un hâricinde, büyük ve geniş vatan nasıl bir yaban-âbâdmış iyi gösterir.”¹⁴*

“Divan”da yer alan ve şair Hâmî’nin Üsküdar’dan Diyarbakır’a gerçekleştirdiği oldukça meşakkatli bir yolculuğu anlattığı “Arîza-i Manzûme”, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun fe’ilâtün/fe’ilâtün/fe’ilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Hâmî Efendi manzum arızasına Tayyibi¹⁵ Efendi’ye tazimde bulunarak söze başlar:

1. Ey kerem-pîşe ‘azîzüm cânüm
Merdüm-i çeşm-i terüm sulţânüm

Ey kerem sahibi, azizim, canım (efendim); yaşlı (ağlayan) gözüümün bebeği, sultanım!

2. Aḡ-i vâlâ-güherüm tâc-ı serüm
Gerd-i ḡâk-i rehi kuḡl-i başarıum

Kadri pek yüce, başımın tacı kardeşim; (ey) yolunun toprağının tozu gözüme sürme olan!

3. Hem necîb ü hem edîbüm Ṭîbî
Dil-i bîmâra ṭabîbüm Ṭîbî

Hem asil, hem güzel ahlaklı Tayyibi; hasta gönle tabip olan Tayyibi!

¹³ Ali Emîrî, *a.g.e.*, 188.

¹⁴ Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2010, 187.

¹⁵ Şiir metninde vezin zaruretiyle “Tayyibî Efendi”nin ismi “Tîbî” şeklinde okunmuştur. Kelime bazı beyitlerde “güzel koku” manası da kastolunarak iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

4. T̄ib-i h̄ulq-ı ḥasenūñ fāyih̄dür
Nāf-ı müşk-i Ḥoten'e rāciḥdür

Hoş tabiatının kokusu her tarafa güzel kokular yaymaktadır; (öyle ki senin yaratılışının kokusu) Hoten (ceylanından elde edilen) miskten daha kıymetlidir.

Memduhuna övgü dolu sözlerle şiirine başlayan şairin bu kısımda sarf ettiği sözler, okuyucuda tekellüften uzak, samimî hislerin terennümü duygusu uyandırmaktadır. Her ne kadar zaman zaman mübalağalı teşbihlere başvursa da bu ifadeler gelenekte olduğu gibi memduhunun eşsiz bir makama çıkarılması maksadını taşımaz. Kardeşlik hukukuna dayanan dostluğun, şükran ve minnet dolu bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Abdülkadir Karahan bu hususta şöyle der: “Doğrusu başka birinde olsa soğuk karşılanacak ve beceri, menfaat umma uğruna bu derecede dalkavukluk anlamına gelebilecek olan misralar Hâmî’de o duyguyu uyandırmamaktadır. Üslûbundaki rahatlık, samimiyet, yumuşaklık; şairi samimiyetsiz görünmekten kurtarmaktadır.”¹⁶

Şair, her ne kadar Tayyibî Efendi’nin maddî ve manevî özelliklerini sıralamaya kalksa da onun vasıflarını anlatmak mümkün değildir:

9. Ḥāme tavşife ne kâdir anı
Ya’nî ol zât-ı kerîmü’ş-şānı

O şânı yüce zâtı, kalemin vasfetmesi mümkün mü hiç?

Bu sebepten onun gönlünün yüceliği, yaratılışının temizliği ve cömertliği gibi hususları ifade ettikten sonra Tayyibî Efendi’nin ne denli ihsanını gördüğünü minnet duyguları içerisinde beyan eder:

23. Beni müstağrak-ı iḥsân itdün
‘Ömrüm oldukça şenā-ḥ̄ ān itdün

¹⁶ Abdülkadir Karahan, “Diyarbakirli Hâmî ve Bir Kasidesi İle Bir Manzum Arızası” *Ziya Gökalp*, XI/63, Ankara 1991, 55.

* Bu çalışmada başlangıçta her bir beytin nesre çevirisinin yapılması planlanmakta idi; ancak yaklaşık 270 civarındaki beytin her birinin sadece nesre çevirisi dahi büyük bir yekûn tutacağı ve makalenin sınırlarını aşacağından sadece manzum bir seyahatname olan bu mektubun anlaşılmasını mümkün kılan ve konu itibarıyla anlatılanların kendi içerisinde bir bölüm mahiyeti arz ettiği beyitlerin nesre çevirisi yapılmıştır. Bu nedenle beyit sıralaması ardışık değildir. Aynı düşünceden hareketle özellikle manzumenin başında yer alan, “tazim ve tasvir” maksatlı kimi beyitlerin nesre çevirisi yapılırken; hadiselerin mücmelen ifade edildiği tahkiyeye dayalı kısımlarda, beyitlerin nesre çevirisinde mana da özetle ifade edilmiştir.

Beni ihsanlara gark ettin; ömrüm oldukça (senin) duacın olacağım.

24. Ben saña şıklet-i mevfür itdüm
Râhatından hademüñ dür itdüm

Ben sana çokça zahmet verdim, (üstelik) hizmetinde olanları da rahatından ettim.

Bu beyitten şair Hâmî'nin, sadece lütuf ve ihsan sahibi Tayyibî'nin yardımlarını görmekle kalmayıp aynı zamanda Diyarbakır yolculuğu öncesi Tayyibî Efendi'nin evinde misafir olarak kaldığı da anlaşılmaktadır. Şair Hâmî, ev sahibine vermiş olduğu zahmetten ötürü mahcup olmalıdır ki memduhunun ev huzurunu kaçırmamasından duyduğu rahatsızlığı anlatmaya devam ederek kerem sahibi o zâttan özür diler:

25. Beytü'l-aḫzāna dönüp kâşāneñ
Ḥasteler oḫası itdüm ḫāneñ

(Huzur ve saadet içerisindeki) köşkün, hüznler kulübesine döndü; evin (benim yüzümden) bakıma muhtaç hasta odası gibi oldu.

26. İderüm şafḫ-ı cemîlüñ me'mül
Eyler erbāb-ı kerem 'özri ḳabül

Senden bağışlanmamı dilerim, zira kerem sahibi kimseler özrü kabul eder (onlara özrü kabul etmek yaraşır).

Şair Hâmî, "övgü gül yapraklarını saçıp, riyasız dualarını arz eyledikten sonra" Tayyibî Efendi'nin hatırını sorarak cümle iyilik, huzur ve mutluluğun onunla olmasını niyaz eder:

40. İderüz ey aḫ-i 'ālî-miḫdār
Ṭab'-ı nâzük-terüñi istifsār

Ey pek kıymetli kardeşim! O çok nâzik hâtırını sual ederiz.

41. Nicedür ṭab'-ı leṭāfet-eşerüñ
Nicedür ḫâṭır-ı gül-berg-i terüñ

O zarafet timsali vücudun, taze gül yaprağı gibi olan gönliün nasıldır?

42. Dü-cihānda seni mesrūr ide Ḥaḫ
Ḥâṭruñ daḫdaḫadan dür ide Ḥaḫ

Allah, seni iki cihanda da mesut ve bahtiyar etsin; gönlünü cümle sıkıntılardan uzak kılsın!

43. Neyyir-i bahtuñı tãbãn ide Hãk
Evc-i rifatde dıraḥṣãn ide Hãk

Allah talihinin güneşini (dâima) parlak kılsın; en yüksek makamlarda ziyadar eylesin!

Hâmî-i Âmidî, Tayyibî Efendi'ye olan minnet duygularını yer yer yine-ler. Örneğin daha evvel evinde kalmış olmasından dolayı verdiği sıkıntıdan ötürü mahcubiyetini dile getiren şair bu kez meramını anlatmaya başlamadan hemen önce ömrü boyunca Tayyibî Efendi'nin iyiliklerini unutamayacağını tekrarlayarak 49. beyitten itibaren İstanbul'dan ayrılış hikâyesini anlatmaya başlar:

46. Kerem ü luḥfuñı ey yâr-i şadîk
‘Ömrüm oldukça unutmam taḥḳîk

Ey özü sözü bir olan sadık dost! Şüphesiz, ömrüm boyunca senin ihsan ve lütuflarını unutamam.

47. İtdigüm şıklete ḥâlâ ḥacilüm
Bil ki maḥşerde bile münfa‘ilüm

Verdiğim rahatsızlıktan ötürü hâlâ mahcubum. Bil ki kıyamette dahi bu mahcubiyeti hissedeceğim.

48. Ey qarındaş-ı celîlü'l-ḳadrüm
Merhem-i luḥfı şifâ-yı şadrum

Ey kadri ve mertebesi çok yüce olan kardeşim! Lütfunun merhemi gönlüme şifa olan dostum!

49. Ben Sitãnbul'ı bıraḳdum pür-şür
İzṫrãb üzre mişãl-i tennür

Ben fitne ve karışıklık içerisindeki İstanbul'u ateş ocağı gibi ızdırıp içerisinde bıraktım (oradan ayrıldım).

Şair, Patrona Halil isyanının neden olduğu, İstanbul'un ve sarayın kaos ortamına dikkat çekmektedir. Zira Hâmî 1143/1731 senesinde tekrar İstanbul'a geldiğinde burada Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid müellifi Ali Emîrî

Efendi'nin ifadesiyle "ba'zı vukû'ât-ı acîbe"¹⁷ cereyan etmekte, yönetimde ise değişim rüzgârları esmektedir. Saraydaki duruma bakıldığında Sultan III. Ahmet tahttan indirilmiş yerine Sultan I. Mahmud tahta çıkmıştır. Asilerin devlet idaresinde söz sahibi olma arzuları, kendilerini vüzerâ ve vükelâ sınıfıyla eşit görmeleri, tazyik ve tehditlerle atamalar yaptırarak zeamet, tımar ve tevliyet işlerine müdâhil olmaları Sultan I. Mahmud ve hükûmetini rahatsız etmiş; bir tertip ile isyan elebaşları olan "Patrona Halil", "Muslu Beşe" ve "yeniçeri ağası" başta olmak üzere ileri gelen on sekiz zorbanın ölüsü "Bâb-ı Hümâyûn" karşısındaki "III. Ahmed Çeşmesi"nin önüne bırakılmıştır. Ancak Patrona ve avanesi bu şekilde ortadan kaldırıldıktan yaklaşık iki ay sonra, fırsat kollayan zorbaların bakiyyesi katledilenlerin kanlarını talep etmek için çarşı, pazar ve bedesteni yağmalayarak ikinci bir ihtilal çıkarmak üzere ittifak etmiş; "Vezir-i Azam Kaba Kulak İbrahim Paşa"nın süratle hareket edip derhal sancağ-ı şerifi çıkararak saraydaki eli silah tutan baltacı, bostancı, hademe ve cebecileri sancağ-ı şerif altında toplamak suretiyle asilerin üzerine gitmesiyle isyancıların bir kısmı katledilmiş, mukavemet edemeyenler ise kaçmışlardır. Böylece isyanı bastıran Sultan I. Mahmud idaresi bundan sonra İran ve Irak cephelerinde cereyan eden olaylara yoğunlaşmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla İstanbul, şair Hâmî'nin de ifade ettiği üzere fitne ve karışıklık içerisinde.¹⁸

50. Dūzah-āsâ olup od deryası

Müş'ir olmuşdı vukûdü'n-nâsı

(İstanbul)'un o ateşten denizi cehennem gibi olup, halkın nasıl yanıp tutuştuğunu (nasıl sıkıntı içerisinde olduklarını) göstermekteydi.

Hâmî "dîgerkâm" bir bir eda ile "bize olan oldu" diyerek, İstanbul'dan ayrılmadan evvel kendisini misafir eden Tayyibî Efendi'yi ve hane halkını tek tek sormayı ihmal etmez:

51. Bize oldı olan ey kân-ı kerem

¹⁷ Ali Emîrî, *a.g.e.*, 192.

¹⁸ XVIII. yüzyılın genel görünümü, Patrona Halil isyanı, Sultan III. Ahmed'in halli ve Sultan I. Mahmud'un cülusunu takip eden hadiseler için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V, İstanbul ty., 204-235; Ahmet Refik (Altınay), *Lâle Devri*, Pınar Yayınları, İstanbul ty.; M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958; Mustafa Armağan, *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Sizededür fikr ü hayâlüm her dem

Ey çokça kerem sahibi! Bize olan oldu artık aklım, fikrim hep sizdedir.

52 ve 54. beyitler arasında haremın, hane halkının cümlesinin ve görüş-tüğü dostların hâl ve hatırını sorar. "Allah bir dem bile acı çektirmesin" diye niyazda bulunarak sağlık ve afiyette olduklarına dair haberleri lütfedip kendisine yazmasını ister. Az önce: "Bize olan oldu artık aklım, fikrim hep sizdedir" diyen şair 56. beyitten itibaren paşanın evinden ayrıldıktan sonraki yolculuğunu ve bu yolculuk esnasında başına gelen hadiseleri anlatmaya başlar. Dolayısıyla bu manzum arıza (arzu-hâl) yahut seyahatnamenin yazılmasına sebep olan "olaylar zinciri" henüz başlamaktadır.

56. Siyyemâ hâl-i dil-i zârumdan
Getürüp yâda su'âl eylersen

Özellikle hatırına getirip perişan gönlümün hâlini soracak olursan,

57. Hâneñüzden binüp itdük tek u pü
Cehd ile yolcu gerek yolda diyü

Hanenizden (ayrılarak) bineklerimize binip yolcu yolunda gerek diyerek gayretle yola revan olduk.

Hâmî'nin yolculuğu Giritli Tayyibî'nin evinden başlamaktadır. İlerleyen beyitlerden anlaşıldığına göre bu seyahat esnasında Hâmî'ye refakat eden Ali, Hasan ve yaşça diğerine göre daha küçük olan yine Ali isimli üç kişi ile altı binek hayvanı bulunmaktadır.

Modern manada bir roman türü olarak değerlendirilebilecek mesnevinin 58 ve 65. beyitlerinde anlatılanlar şöyledir: Hâmî, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra efendisinin ayrılığında ötürü öylesine gözyaşı dökmüştür ki Akdeniz âdeta kızıla boyanmıştır. Üsküdar'a geçip ata bindiğinde günün yarısı geçip gitmiştir. Ham (idmansız ve zayıf) atları yol gitmeye zorlayınca Kartal'a vardıklarında atlar leş gibi yığılıp kalırlar. Akşam olunca soluk aldırılmayıp yola devam ederler. Konakladıkları yerde herhangi bir hastalığın olup olmadığını sorarlar. Bolu'ya kadar hastalık vardır; fakat Gerede'nin temiz olduğu haberini alırlar. Bolu'dan sonrasının temiz olduğu yani hastalık olmadığı haberini alınca Allah'a şükredip mutlu olurlar ve hastalığa yakalanıp ölmekten kurtulduklarını zannederler. Fakat hastalık belası ansızın gülererek: "Ey kara yüzlü! Kaçacak yer var mıdır, nereye kaçabilirsin?" der.

58. Fırkatūñ dökdi gözümden hūn-āb
Eyledüm Baħr-i Sefīd'i sūrḥ-āb
59. Üskūdār'a geçüp olunca süvār
Gün geçüp itdi güzer nişf-ı nehār
60. Hām atlarla çalınca pala
Düşdiler laşe-şıfat Kartal'a
61. Kesdirüp yemleri hengām-ı 'ışā
Şoluğ aldurmayup itdük sür hā
62. Konılan yirde su'āl eyleyerek
Hastelik var mı diyü söyleyerek
63. Var idi Bolu'ya dek renc eşeri
Gerede¹⁹ pāk imiş alduğ haberi
64. Şükr idüp Hālīk'a mesrūr olduk
Mevtden zann iderüz dūr olduk
65. Eyleyüp ḥande kazā-yı nā-gāh
Didi eyne'l-mefer²⁰ ey rüy-siyāh

66 ve 70. beyitlerde ise şairin ruh dünyasındaki dalgalanmalara, yolculuk esnasında zihnine âdeta hücum eden dinî, felsefî düşüncelere, "havf" ile "recâ" arasındaki gelgitlere ve kendisiyle olan muhasebesine tanık olmaktadır: Ey gafil! Her yerde var olan Allah, ölümü yaratmaya muktedir değil midir? Acaba niçin böyle aklını yitirdin? Allah, kitabında (Kur'an'da): "Nereye saklanırsanız saklanın ölüm yine de gelip sizi bulur demiyor mu?" Sen kendini akıl

¹⁹ Mesnevi metninin beş nüshasının üçünde de (Milli Ktp. 06 Mil Yz A 10312; 06 Mil Yz A 641/1; Toronto Üniv. Ktp. PL248) bu kelime "girüde" (كِرْدِد) şeklinde geçmektedir. Ancak gerek Ali Emiri Tezkiresi gerek bağlam göz önünde bulundurulduğunda ve yine şair Hâmî'nin diğer beyitlerde Üsküdar, Kartal, Direklibel, Tosya, Malatya, Sivas, Karacadağ gibi yer isimlerini zikrederek geçtiği yerleri naklettiği değerlendirildiğinde "girüde" kelimesinin "Gerede" şeklinde okunması daha doğru olacaktır. Zira şair, Bolu'ya kadar hastalık mevcut olmakla beraber hemen sonrasında Gerede'den itibaren bir hastalık emaresi olmadığını duyduklarını ifade etmektedir.

²⁰ Beyitte geçen "eyne'l-mefer" tabiri "kaçacak yer var mıdır?" manasına gelip Kur'an'dan iktibastır. Ayette şöyle buyrulmaktadır: "O gün insan kaçış nereye diyecektir." (يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُجُ) (Kıyâmet 75/10).

sahibi kimselerden sayarsın. O hâlde Hakk'ın kaza hükmünü nasıl reddeder-
sin? Bu nasıl bir ahmaklık, izansızlıktır? Bu meseleyi etraflıca soruşturup ted-
bir almak, kazadan kaçınmak da neyin nesi? Ey akli kıt kimse! Tedbirler ala-
rak kaçtığın bu büyük felakete Allah seni dūçar edecektir:

66. Tañrı şahrâda meger ey ğāfil
Mevti halk itmege kâdir mi degül

67. Neden itdüh 'acabâ 'aqluñı güm
Hağ kitâbında didi yudrikkum²¹

68. 'Ukalâdan seni 'add eylersin
Sen kazâyı nice redd eylersin

69. Bu ne ğaflet bu ne fış u ħiffet
Bu ne teftiş ü tefahhuş-dikkat

70. Kaçdığuñ dâhiyeye ey ahmağ
Mübtelâ eyleyecekdür seni Hağ

Nihayetinde şairin korktuğu musibet başına gelir ve az önce telmihte
bulunduğu Kur'ân ayetinde olduğu gibi kaza hükmünün elinden yakasını
kurtaramaz:

71. Hâşılı geldi kazâ-yı mübrem
Korğdığım derde duçar oldum hem

Taun (vebâ) hastalığından hiçbir eser olmayan yerde âdetâ mantar gibi
hastalık türemiştir:

72. Bî-gümân yirde ki tã'undan eşer
Yoğ idi bitdi mişâl-i mançar

Burada, kendisine refakat eden Ali isimli iki kişiden büyük olanı
Tosya'da taun hastalığından ötürü vefat eder.

²¹ Beyitte geçen "yudrikkum (yine sizi bulur)" ifadesi de yine Kur'an'dan iktibastır. Ayet
ve mealı şöyledir:

(أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِككُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ): "Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş
kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır." (Nisâ 4/77).

73. ‘Ali Tüsiyye’de²² meffün oldu

Hedef-i ʔaʔne-i ʔaʔun oldu

Yolcuların durup ilgilenmediğini görünce bir mahfe bulup hastalanan Ali’yi ona yüklerler; fakat ecelin keskin tırnağı dokunup hayat gerdanlığını dağıtmıştır ve gurbet elde şair Hâmî’nin en büyük dayanağı olan arkadaşlarından Ali’nin Direklibel’de vefat etmesiyle o dayanağı da yıkılmıştır:

74. Gördük eğlenmedi ebnâ-yı sebîl

Bir miħaffe bulup itdük taħmîl

75. Tokınup nâhun-ı ser-tîz-i ecel

Eyledi ‘ıkd-ı hayâtın münħal

76. Diregüm idi o ğurbet ilde

Oldı işkeste Direklibel’de

Kaza ve kader hükmü tecelli edip kara talihli Ali vefat edince, kimse yardım etmemiş ve Hâmî birkaç “Eğînli kefere” ile kalakalmıştır. Ayrıca zavallı ve sahipsiz Ali için kimse yas tutmamış; kefen ve mezar bulunamadığından bedeni açıktaki kalmıştır:

77. Pişe-zâr içre Karaca yirde

O ğara günlü olunca mürde

78. Kimse yok bağ bu ğazâ vü ğadere

Rüfeķâ birkaç Eginli kefere

79 Kim ider mürde ğarîbe şîven

Ķaldı açığda ne ğür u ne kefen

Bu beyitler bizlere o döneme ilişkin tarihî, sosyolojik ve psikolojik bazı çıkarımlarda bulunma imkânı vermektedir. Zira saray ve çevresi, edebiyat tarihimizde “Lâle Devri” olarak adlandırılan yaklaşık 12 yıllık bir işret ve eğlence havasından ve onun tesirinden kurtulamamışken; payitahtın hemen yanı başındaki coğrafyada çok farklı bir hava esmekte ve çetin şartlar bütün sıkıntısıyla kendisini hissettirmektedir. Öyle ki taun gibi bulaşıcı hastalıklar “mantar gibi türeyerek” nice insanı ecel pençesine teslim etmektedir. Yine yukarıdaki ve ilerleyen beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla, asırlarca en büyük

²² “Tüsiyye” ile bugün Kastamonu’nun bir ilçesi olan Tosya kastolunmaktadır.

alâmet-i fârikası yaratılmış her varlığa yaratıcının bir eseri olması dolayısıyla şefkat nazarıyla bakılması gerektiğini emreden, insanı eşref-i mahlûkât addeyerek, “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın!” düstûruyla hareket eden bir medeniyetin, Devlet-i Âliyye-i Osmânîye’nin bütün bu yüce değerler manzumesinin temelleri sarsılmaya başlamıştır. Asayiş tam olarak tesis edilemediğinden eşkıyalık ve hırsızlık seyahat etmek isteyenlerin korkulu rüyası hâline gelmiştir. Öyle ki bu manzumenin ilerleyen beyitlerinden de anlaşılacağı üzere kişiye yardım etmesi, güvenliği temin etmesi için para ile tutulan kimselerin güvenilirliği sorgulanır olmuştur. İnsanların birbirine olan güveni sarsıldığından uzun yıllar sorunsuz işleyen “yolda kalmışa, kimsesize ve yardıma muhtaç kimseye yardım etme” düşüncesi yara almıştır. Bireysel manada ise daha evvel bir ölünün ahvaline şahit olmayıp ölüye el sürmemiş olan bir kimsenin ruh hâlini de net olarak gözlemleyebilmekteyiz.

80. Meyyit ahvâlini görmüş degülüm
‘Ömrüm oldukça el urmuş degülüm

Hâmî, korktuğu, çekindiği²³ hastalıkla ansızın karşı karşıya kalır ve çaresizlik içerisinde vefat eden yol arkadaşını “*Hacı Köyü*”ne götürerek defnedir.

81. İctinâb eyledigüm ‘illete ben
İhtilâf eyleyüp oldum yek-ten

82. Hâcî Köyi’ne getürdük nâ-çâr
Eyledük mürdeyi teslîm-i mezâr

²³ Veba hususunda başlangıçta insanların kaderlerinin Allah tarafından alınlarında yazılı bulunduğu, dolayısıyla bundan kaçmanın mümkün olmadığına inanarak kaderci bir tutum sergileyen Türkler, zamanla -özellikle XVI. yüzyıldan sonra- bu kaderci anlayıştan uzaklaşarak vebadan kaçma veya korunma şeklinde bir tutum içerisine girmişlerdir. Ölümcül bir hastalık olan ve XIV. yüzyılda Avrupa’da büyük yıkıma yol açtığı için “kara ölüm” olarak anılan veba, tarihi süreçte üç büyük pandemi (kitlesel salgın) şeklinde tezahür etmiş olup özellikle 1340’lardan 1840’lara kadar olmak üzere Osmanlı’nın hüküm sürdüğü topraklarda da belirli aralıklarla baş göstererek halkın korkulu rüyası haline gelmiştir. Osmanlıda “yumurcak veya yumrucuk, hıyarcık, ölet ve tâûn” gibi isimlerle de anılan hastalık XIX. yüzyılın ortalarında dahi Osmanlı’nın kontrolü altındaki topraklarda görülmüştür. Veba hastalığının doğal tarihi, Osmanlı ve diğer tarih yazımlarındaki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba (1347-1600)*, (çev. Hazal Yalın), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Sabah olduğunda tekrar yüklerini yüklenerek yola koyulurlar; gökyüzü gibi feryat edip bulut gibi gözyaşı dökerek, bazen korku içerisinde ah edip ağlayarak, bazen de hepimiz “Allah’tan geldik yine ona döneceğiz” hükmüyle teselli bularak yola revan olurlar.

83. Şubh-dem yükleyüp olduk püyân
Ebr-veş nâle-künân girye-feşân

84. Gâh vahşetle idüp girye vü âh
Tesliyetle gehi innâ li’llâh

Şair Hâmî’nin beraberindekilerden Hasan ise Sivas’ta hasta düşer. Hâmî onun kurtulacağını umarak sekiz menzil taşır. Ölmeden Diyarbakır’a ulaştırmak ister. Fakat ölüm haydutu ansızın yolunu keser ve Hasan da Malatya’da vefat eder. Mezar en sonunda onu da kucağına almış, o genç adamın mekânı toprak olmuştur. Hâmî’ye refakat edenlerden Hasan’ın da ölmesiyle Hâmî perişan bir vaziyette üç yük hayvanı ile kalakalmıştır. Issız dağ-bayırda “küçük oğlan Ali” dışında ne bir destekçisi ne de yardımcısı kalmıştır:

85. Hasan’ı şandum olur vâreste
O da Sîvâs’da düşdi hâste

86. Heşt menzil taşıdum hâstesini
Cebr idüp hâtır-ı işkestesini

87. Düşmeden mevt ile dirdüm sekre
Şalayum zinde Diyâr-ı bekr’e

88. Nâgehân urdı yolın reh-zen-i mevt
O dağı oldu Malâtıyye’de fevt

89. Çeküp âgûşa anı hufre-i hâk
Genc idi oldı yiri künc-i meğâk

90. Üç seyis-hâne ile ben rüsvâ
Kaldum üftâde vaḥîd ü tenhâ

91. Kırdı kaldum ne mu’în ü ne zahîr
Küçük oğlan ‘Ali bir dağı hâkîr

Artık zavallı Hâmî’nin tek bir gam ortağı ve gönlünü teselli edecek kimse kalmamıştır. Gözyaşının ortağı sadece buluttur; arkadaşı ise ah edip

inlediğinde ona ses veren dağlar olmuştur. Dostlarını bir bir taun sebebiyle kaybeden Hâmî'nin kalbine bir vesvese gelip yerleşmiştir. Kendi kendine: "Ecel şerbeti bunları sarhoş ettikten sonra ölüm nöbeti sırası bana gelecek" diye endişelenmeye başlamıştır. Artık hayattan vazgeçip kefen ümidinin ipine sarılmıştır (en azından kefen bulabilmeyi temenni etmiştir):

92. Yalınuz mûnis ü ğam-ğ̃ârum yok

Tesliyet-bahş-ı dil-i zârum yok

93. Ebr idi giryeme ancak hem-ğ̃âl

Hem-demüm nâleler itdükce cibâl

94. Qalbüme vesvese reh-yâb oldu

Yüregüm ma'den-i sîm-âb oldu

95. Bunları mest idicek şerbet-i merg

Baňa geldi dir idüm nevbet-i merg

96. El yuyup âb-ı hayâtumdan ben

Eyledüm rişte-i ümmîd-i kefen

Dostlarının manevî eksikliği kadar kendisine yardım edecek kimse kalmadığı için de Hâmî müşkül duruma düşmüştür. Zira İstanbul'dan Diyarbakır'a dönerken kalan ömrünü memleketinde geçireceğinden tüm eşyasını, yük hayvanlarına yükleyip yola revan olmuşlardır. Fakat günümüzden iki asır önceki seyahat şartları başlı başına büyük bir meşakkattir. Sadece seyahat eden kimselerin değil hayvanların da dinlenmeye, tımar edilmeye, bakıma ve hatta hırsızlık/yol kesme gibi durumlara karşı korunmaya ihtiyacı vardır. Yola ne zaman çıkılacağı ne kadar yol gidip nerede konaklanacağı, hangi yolun yahut yolların eşkıya tehdidinden uzak olduğu, iklim şartları vs. hususlar göz önünde bulundurulduğunda bir yerden bir yere gitmenin ne denli zor olduğu anlaşılır. Nitekim Hâmî de ilerleyen beyitlerde bunu dile getirmektedir. Akçe zoruyla yüklerini yükletip, yalvarıp dil dökerek, "koca zimmîlere cânım, rûh-ı revânım" diyerek iş yaptırabilmek için onların gönüllerini kazanmaya çalışır. Hastalar ağrı ve sızıdan deliye dönüp kendilerini yerlere atar, yükler zaman zaman yollarda yıkılır, bunları yükleyebilmek için gayret eden Hâmî, kimsenin olmadığı ıssız yerlerde sefil ve perişan vaziyette bir başınadır. Artık yanında kimse kalmadığından -güyâ kendisine yardım için refakat

eden- beraberindeki hastaların (Eğimli keferelerin) bakımı; konakta ve yolda tedavisi de zavallı Hâmî'ye kalmıştır.

97. İl elinde ne ki var yek-pāre
Aķçe zorıyla bulurdum çāre
98. Yalvarup aķçe virürdüm giceler
Yüklerüm yükleyeler tā ki seher
99. Koca zimmīlere cānum diyerek
Serkis'üm rūh-ı revānum diyerek
100. Hasteler oldu veca'dan şeydā
Nefes eylerdi zemīne ilķā
101. Gāh yükler yıkılup yollarda
Telef-i nefis idicek yirlerde
102. Bunlaruñ hamline ben bī-ser ü pā
Kūh u şahrāda kalurdum tenhā
103. Kimse yok kendüm iderdüm nā-çār
Hasteye yolda konakda tīmār

Aşağıdaki beyitler ise aynı zamanda devlet kademesinde önemli vazifelerde bulunmuş, savaşta büyük faydalar elde edilmesini sağladığından kendisine çeşitli ihşanlarda ve vaatlerde bulunmuş bir zâtın ruhen duyduğu ıstırabı, ümitsizliği güçlü bir biçimde tasvir etmektedir:

104. Günde yüz def'a inerdüm atdan
Ye's gelmişdi baña şihhatden²⁴
105. Ne meded-res bulunurdu ne refiķ
Şoysa öldürse de kuţtā'-i tarīķ

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de altı adet binek hayvanının temizliği ve yemi ile kendisi uğraşmak zorunda kalmıştır.

106. Bā-ħuşuş altı sūtūr-ı rehvar
İstemezler mi 'alefle tīmār

²⁴ Vezne uymayan bu mısra şu şekilde okunabilir: "Baña ye's gelmiş idi şihhatden".

En sonunda kendisine yardımcı ve destek olmak üzere yolda iki “*yol uyuntusu*” hizmetkâr tutmuştur; fakat onlara dahi kendisi bakmak, göz kulak olmak mecburiyetinde kaldığından pişman olmuştur. Çünkü “*yosma görünümlü, haydut kıyafetli*” bu kimseler hiç güven telkin etmezler ve Hâmî’yi daimî bir vesvese içerisinde bırakırlar. Kalplerini ise elbette ancak Allah bilir:

107. Ākıbet tutdum iki hizmetkâr
Yol uyundısı gedā vü cerrār
108. Tutdum ammā ki peşimān oldum
Anlara daḥı nıgehbān oldum
109. Tecrîbe itmedigüm iki herîf
Rûz u şeb vesvesem itdi tazîf
110. Zâhirâ yoşma-kıyâfet ḥaydûd
Ḳalb-i ḥâlin bilür ancak ma’bûd

Onlardan kendisine bir zarar gelebileceği endişesiyle derdine bir dert daha eklenip kederi artmakta; bu kişilerin atını, eşyasını alıp gitmelerinden korkmaktadır. Belki de kendisinde akçe olduğu düşüncesiyle kötü bir arzuya meyledip başına kötülük getirecekler diye kaygılanmaktadır. Bu düşüncelerle gece bekçisi gibi gözüne uyku girmez; kendi kendisine telkinde bulunarak acizyet göstermemeye gayret eder, dirayetli görünmeye çalışır:

111. Ḥâlüm anlarla diğeri-gün oldı
Eski derdüm daḥı efvân oldı
112. Akçe zu’muyla idüp meyl-i hevā
Sû-i ḳaşd eyleyeler belki baña
113. Pâsbân olmuş idüm şeblerde
Ḳılmadı çeşmüme müjgân perde
114. Levḥ-i âyîne-i ḳalbüm meksûr
Yine göstermez idüm ‘acz u fütür

Hâmî evvelâ beraberindeki yükleri muhafaza etmesi için iki hizmetkâr tutmuşken; nihayetinde atlarını, silahlarını ve eşyalarını onlardan korumak için nöbet tutar hâle gelmiştir. Şair: “*Hâsılı çektiğim sıkıntıyı yazacak olsam kaleme ve kâğıt dahi bunca mihnete dayanamayıp dağılırlar.*” der:

117. Hâşılı yazsam olurlar derhem
Çekdigüm mihneti levh ile kalem

Ancak bunca sıkıntı ve zararın karşılıksız kalmayacağını ummaktadır. *“Allah bunca zahmet ve eziyeti can düşmanıma dahi göstermesin!”* diyen şair, dua ile teselli bulmaya çalışmakta ve zararının karşılığını kat kat alacağını düşünmektedir:

118. Çekdigüm renc ü ‘anâyı muṭlak
Düşmen-i cânuma göstermeye Hâk
119. Var ümîdüm ki bu renc ü telefün
Vire ez’âfla Mevlâ hâlefün
120. Çekdigüm derde mükâfât ide Hâk
Baña hayr ile mücâzât ide Hâk

Bu duygularla kendisini avutmaya çalışan Hâmî nihayet memleketine vâsıl olur. İhsan ve lütuf sahibi Allah, cumâde’l-ulâ’nın ilk günü onu ve geriye kalanları sağ salim memlekete ulaştırır:

121. Hâmdüli’llâh ki o zü’l-fazl u minen
Vaṭana şaldı bizi şağ u esen
122. Ğurre gösterdi cumâde’l-ülâ
Âmid’e eyledi vâşıl Mevlâ

Şair, memleketine sağ salim dönmüş olmanın coşkusu ve bir an evvel eve varıp uyuyarak istirahat etme arzusuyla son bir gayretle evine gitmeye çalışır; fakat şehre ulaştıklarında zavallı gönlü derhal aldandığını anlar. Şehre ulaştık diye sevinçten kendinden geçmiş bir vaziyette iken eve geldiğinde almış olduğu bir diğer kötü haberle mahmur ve mahzun olur:

123. Üft ü hîz eyleyerek mihnet ile
Fikr-i hîb u heves-i râhat ile
124. Vâşıl olduğda Diyâr-ı bekr’e
Dil-i zâr uğradı âhar mekre
125. Şehre geldük diyü mesrûr olduk
Mest geldük eve mahmûr olduk

Hâmî'yi mahmur ve mahzun kılan şey gözünün nuru, iki ciğer paresi evladının çiçek hastalığına yakalanarak vefat etmiş olmalarıdır. O körpe, kıymetli iki inci; o güzel sesli iki keklik, çiçek gibi güzel iki erkek çocuk, Hâmî henüz eve gelmemişken çiçek hastalığının tuzağına düşmüş; kaza hükmü o goncaların kefenini çiçekli mermer taş a çevirmişti. O iki serçe kuşu kafeslerinden çıkararak cennet bahçesine uçmuşlardır.

126. Var idi iki ciğer-pâreleri
 Kurretü'l-‘ayn idi nezzâreleri
127. Nûr-ı dîde şemer-i kalb-i hâzîn
 Tıfl-ı nev-reste iki dürr-i şemîn
128. Bizden evvel ol iki kebk-i derî
 Olmuş üftâde-i dâm-ı cederî
129. İtmiş ol iki çiçek gibi püser
 Çıkarup tâze çiçek huldı maşar
130. Kılmış ol gonceleriñ hükmi-ı kazâ
 Kefenin tâze çiçekli hârâ
131. Kafesinden iki ‘uşfûr-ı cinân
 Eylemiş bâğ-ı bihişte şayerân

Ancak Allah'tan zürriyet, evlat istemek dışında ah edip üzülmenin artık bir faydası yoktur. Buraya kadar yaşadığı sıkıntıları, katlandığı zahmeti beyan eden şair, bundan sonra kalemine seslenerek "*yazdıklarından ötürü sayfa mâtem ile doldu*" der. Üstelik daha fazla uzatıp efendisinin pek ince gönlünü gam ile doldurmaya da gerek yoktur. Artık bülbül gibi inleyip feryat etmeyi bırakmak gerekir. Zira bu kadar ıstıraba gülün dayanması mümkün değildir.

132. Var mıdır âh u te'essüfden sūd
 Hâlefün vire anuñ da ma'būd
133. Yeter ey hâme-i pejmürde-raşam
 Eyledün şafha-i levhi mâtem
134. Fikr idüp yoqlama gam defterini
 Sâmi'ün hâtır-ı nâzük-terini

135. Girye vü zârı ço hem-çün bülbül
Tayanur mı bu kadar süzişe gül

Yaşadığı sıkıntıları anlatmakla memduhunu canını sıktığı için özür dilemiş olan Hâmî, özür beyanında ifade ettikleri ile daha büyük bir sıkıntı vermiştir. Artık sadede gelme vaktidir.

Hâmî İstanbul'dan ayrıldıktan sonra memleketine dönünceye değin oldukça büyük sıkıntılar yaşamıştır ve esasen bu manzum arîzayı yazmasındaki maksat, yaşadığı bunca meşakkati ve mihneti anlatmaktan ziyade kendisine daha evvel Tayyibî Efendi'nin vaat ettiği sözü hatırlatmaktır. Bu açıdan bakıldığında 270 beyit civarındaki bu mesnevîde ancak 140 beyitten sonra sadede gelebilmiştir. Yol boyunca yaşadıklarını uzun uzadıya anlatmasına iki sebep gösterilebilir: Bunlardan ilki, daha evvelden gelen hukuku dolayısıyla Tayyibî Efendi'yi samimi bir dost olarak görmesi ve gayet insanî bir içgüdü ile onunla dertleşmek istemesidir. Diğeri ise âhir ömrünü iyi bir biçimde yaşama arzusu içerisinde olan Hâmî'nin kendisine vaat edilmiş olan malikâneyi lütfetmesi için efendisine hatırlatmada bulunmak ve yaşanan mağduriyeti çarpıcı bir biçimde anlatarak vadin bir an evvel yerine getirilmesini temin etmektir.

Hâmî, kerem sahibi Tayyibî Efendi'nin, sözüne son derece sadık olduğunu, onun kendisine bir malikâne sözü verdiğini ve sapasağlam din mesabesinde olan sözünün arkasında durarak onu yerine getireceğinden şüphelenmediğini ifade eder:

138. Senüñ ey zât-ı kerîmü'ş-şānum
Şādıķu'l-va'd u kavî-peymānum

139. Va'düñ olmışdı kulaķda mengüş
Mālikāneyle müşennef idi güş

140. İder elbetde edāsın taķdīm
Dīn-i muhķem gibidür va'd-i kerīm

Çünkü feleğin mihnet sıtmasına yakalanan şair, zayıf düşmüş; arslan iken kediye dönmüştür:

154. Teb-i mihnetle felek virdi hüzāl
Şīr iken itdi bizi gürbe-mişāl

Kendisini zavallı, zayıf bir kediye benzeten şair, buradan sonra ise perişan vaziyette olduğunu çeşitli teşbihlerle ifade ederek çarşıda pazarda da durumun pek iç açıcı olmadığını söyler. Kedi olanın ceylan avlamak sevdasına düşmesi yanlıştır; kediye sıçancıkları avlamak münasıptır.

155. Bū Hüreyre gibi itdük perhîz

Bize şâyeste bu şayd-ı nâ-çîz

156. Āhu derdiyle niçün mavlıyalum

Biz şıçancıklarımız avlıyalum

Üstelik her şeyin değeri artmış, bu pahalılık dolayısıyla çarşıda pazarda nice bilgin dahi hane hesabının içinden çıkamaz olmuş, evdeki hesap çarşıya uymamıştır. Her şeyin fiyatının artması halkı perişan kılmış; gönül, fare zehri yutmuşa dönmüş ve “*artık emel (arzu ve istek) tenceresinin dibi yandı, bundan sonra yenmez*” diyerek yemeden içmeden elini çekmiştir:

157. Lîk bâzârda daḥı ferzâne

Çıkamaz ise ḥisâb-ı ḥâne

158. Semeni olmuş işitdük ġālî

İki biñ ġuruşa çıkmış mâli

159. Bu ḥaber kıldı bizi âvâre

Döndi dil yutmuşa semmü’l-fâre

161. Daḥı yinmez diyü dil çekdi elüñ

Dibi yandı didi dîk-i emelüñ

Şair Hâmî’nin, o günün insanının refah düzeyi, alım gücü, tacirlerin ticaret ahlakı vs. hususlara ilişkin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır ki “has bağçe”deki “ayş u tarab”ın aksine Anadolu bostanlarında vaziyet pek de iyi değildir. Zira ürün elde eden ve mallarını ölçerek saklayanlar faiz yüz elli kuruş olur düşüncesiyle durumdan nemalanma gayreti içerisinde. Böyle verilirse ziyadeleşeceğinden, kişi akçesini on senede ancak öder. Şair: “*Allah’a şükürler olsun ki özellikle bu taraflarda şimdilik arpa ve buğday ucuz*” diyerek tesselli bulur:

164. Keyl idüp mâlın olanlar kâbiz

Dir yüz elli ġuruş olur fâ’iz

165. Ve lein süllim ola efzūnter
Aķçesin on senede ancaķ öder

167. Bā-ħuşūşā bu ıarafda el-ān
Şükrüli 'llāh cev ü gendüm erzān

Hāmî böylece bir taraftan memleketinin ahvâlini karşı tarafa bildirirken öte taraftan ima yoluyla "gadre uğramış, müşkül durumda bir insan" portresi çizerek memduhundan beklentisini dile getirmektedir. Şair: "Eğer umduklarımı göndermek mümkün değilse, değerli-değersiz her ne gönderirsen kabulümdür." der. Bununla beraber irfan semasının güneşine teşbih ettiği muhatabının eğer "dīn-i muħkem" gibi olan "va'd-i kerīm" ini yerine getirmeye imkânı yoksa vaa-di yerine gelmiş (malikâne kendisine hediye edilmiş) kabul edeceğini, vaa-din gecikmesinin bir nedeni olduğunu bildiğini, çünkü muhatabında kıl ucu kadar kusur ve hatanın olmayacağını söylemeyi de ihmal etmez:

170. Hāşıl olmazsa daħı me'mülüm
Gönder erzān u girān maķbülüm

171. Sende ey mihr-i sipihr-i 'ırfān
Hıulf-i va'd itmege yokdur imkān

172. Ben hemān va'düñi olmuş bilürüm
Mālikāne bize gelmiş bilürüm

173. Ser-i mü sizde bulunmaz taķşır
Bilürüm lık nedendür te'hır

Sonrasında ise müstağniyâne bir eda ile: "Ey temiz yaradılışlı kardeşim! Bu sefer (seyahat) bize pek güç geldi. Eve geldik ki kanaat edelim, hırs ayağını eteğimize çekip (arzu ve isteklerimizden vazgeçip) hânemizde bir uzlet köşesine çekilelim. Zira çektiğimiz bunca sıkıntı ve eziyet yeter. Bir daha boş işler peşinde (mal, mülk vs.) koşmayalım" şeklinde muhatabına seslenerek kendisine telkinde bulunur.

178. Hele ey dāder-i pākīze-güher
Şa'b geldi bize ğāyet bu sefer

179. Eve geldük ki ķanā'at idelüm
Çekilüp bir yaña 'uzlet idelüm

180. Pāy-ı hırşu çekelüm dāmāne
Olalum zāviyedār-ı hāne

181. Yirişür çekdigimüz miḥnet ü derd
Bir daḥı olmayalum herze-neverd

Şairin bu şekilde teselli bulmaya çalışmasına ve konuyu nispeten değiştirmesine sebep ise memleketin karışık hâli, düzenidir. Zira felek dünyanın çivisini çekmiş; feleğin tahammül yakan tavrı, halka gündüzü karanlık bir geceye çevirmiş, düşmanın korku ve dehşete düşüren kara haberi gelip ulaşmıştır. Firarilerden alınan habere göre düşman (İran), pek çok insanı kılıçtan geçirmiş birçoğunu da tutsak etmiştir. Bu kara haber keskin bir ok gibi halkın ciğerini delmiş; âdeta kıyamet kopmuştur.

182. Feleküñ vaż'-ı taḥammül-süzü
Şeb-i târ eyledi ḥalka rüzü

183. Çivisin çekdi felek dünyānuñ
Geldi müḥiş ḥaberi a'dānuñ

184. Deldi ḥalkuñ ciğerin nāvek-i tīz
Kıpdı gūyā ki dem-i rüstā-ḥīz

Düşman kuvvetini “*kudurmuş bir köpeğe*” benzeten Hâmî, düşman korkusundan çoluk çocuk bütün ailelerin Dicle’yi geçip yüzlercesinin çölde aç susuz dolaştığı gibi devlet ricalinin de dehşete kapıldığını ifade etmektedir. “*Nice söz var ki (bu ahvali) anlatamaz; kalem (olanları) yazmaya cesaret edemez*” diyen Hâmî’ye göre böyle giderse cihanı gürültü ve kargaşa kaplayacaktır. Böyle bir ortamda ise elbette ki malikânenin lafını etmek doğru değildir. Dolayısıyla şair sözü yine kendisine vaat edilen malikâneye getirmiştir.

191. Rû'esā dehşet ile āvāre
Ġayretu'llāh'a ḳalupdur çāre

192. Şa'b-ı düşmen degül ol kelb-i 'aḳūr
Līk yok ref'ine bir ceşş-i ḡayūr

193. Dicle'yi itdi güzer ehl ü 'iyāl
Aç şusuz çölde gezer māl-ā-māl

194. Nice söz var ki işāret idemez

Hāme taḥrīre cesāret idemez

195. Böyle ḳalursa cihān şūr-engīz
Mālikāne nedür ey yār-ı ‘azīz

Âdeta Bâbil kuyusundan fitnenin koptuğunu söyleyen şair, bu karanlık ortamda (şerde) da bir nur (hayır)’un uzaktan uzağa gönül gözüne görüldüğünü belirtir ve söz konusu fitnenin tekrar görüşmelerine vesile olacağı his-sine kapılır:

197. Mālikāneye heves kimdür iden
Ḳaynadı fitne çeh-i Bâbil’den

198. Var bu zulmetde velâkin bir nūr
Ṭoḳınur çeşm-i dile dūr-â-dūr

199. Bu taraflarda olan şūr u şa‘b
Ola şāyed ki mülākāta sebeb

Bu kısımdan sonra kalemine seslenerek artık dostlara selam verip mektubunu sonlandırma arzusunu dile getirir:

200. Oldı ey ḥāme yiter nāme tamām
Vir eḥibbāya selām eyle ḥitām

Ancak memleketi Diyarbakır’dan ve oradaki hemşehrilerinden İstanbul’a selam göndererek iyi temennilerde bulunduğu ve böylece mektubunu hitama erdirdiği bu kısım pek kısa olmayıp 66 beyittir. Şair manzum olarak yazdığı mektubunun bu kısmında selam gönderdiği dostlarının isimlerini teker teker zikrederek, yalnızca onlar hakkındaki hislerini, temennilerini beyan etmekle kalmamış; dostlarının tavuklarını, köpeklerini dahi sormuş hatta dostunun köpeğinin ismini hatırlayamamış olmasından teessürle bahsetmiştir. “Ali Ağa, Molla Mustafa, Hasan Ağa, İbrâhim Hâsim-i Âmidî, Emîrî-zâde Mustafa Çelebi, Ömer Ağa”, şairin isimlerini zikrettiği ve şahsî özelliklerini sıraladığı zâtlardandır.

Bu kısımdan sonra da kalemine tekrar seslenerek, artık daha fazla konuyu uzatarak baş ağrıtmamasını söyler; dost meclisindekilere dualarla veda eder:

260. Besdür ey nāme yiter virme şudā‘
Meclise eyle du‘âlarla vedā‘

Mahlas beytinde ise Hakk'ın rahmetine ve muhatabının himayesine sığınır:

266. Çetr olup üstüne Hakkıñ rahmi
Sâyeñüzde ola Hâmî maħmî

Sonuç

Osmanlı kroniklerinde ve edebiyat tarihlerinde XVIII. yüzyıla ilişkin değerlendirmeler çoğunlukla ve tabii olarak devletin yönetim merkezi olan İstanbul ile saray çevresinde yoğunlaşmış; özellikle Lâle Devri (1718-1730) olarak isimlendirilen dönemin cazibesinden ötürü İstanbul haricindeki coğrafya gölgede kalmıştır. Edebî metinlerin öncelikli gayesi tarihî dönem, olay ve şahıslar hakkında bilgi vermek olmamakla birlikte bazı tarihsel şiir metinlerinin dolaylı olarak bu amaca da hizmet ettiği bir gerçektir. Nitekim bu çalışmaya konu olan manzumede bir taraftan bir şairin beklentilerine, heyecanlarına, duygularına, dostluk ve hayallerine tanıklık ederken; öte taraftan XVIII. yüzyılda hususi bir dönem olarak ele alınan Lale Devri okumalarında pek de üzerinde durulmayan İstanbul ve saray haricindeki Anadolu coğrafyasına ilişkin tarihî, sosyal, ekonomik bazı olay ve olgulara tanık olmaktadır.

Makaledeki 266 beyitlik manzum “seyahatname/arızadan” anlaşılmaktadır ki XVIII. yüzyıl Anadolu coğrafyasında taun ve çiçek hastalıkları çokça can almakta; halk bu hastalıklardan tedirgin olmaktadır. Şehirlerde ve yollarda asayiş bozulmuş; insanlar yolculuk esnasında başta eşkıya tehdidi olmak üzere türlü tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Halk arasındaki güven duygusu yara almış, çarşıda pazarda fiyatlar yükselmiş, memlekette açlık ve yoksulluk artmıştır. Vatandaş bir taraftan müstebit valilerin elinden feryat ederken öte taraftan Afşarlı Nadir Şah'ın Bağdat ve Kerkük'ü istilaya başlayarak türlü zulümlerde bulunması özellikle güneydeki halkı korku ve dehşete düşürmüştür. Dolayısıyla “has bağçe”nin şen ve şakrak bülbülü Nedim gibi şairler için:

Ahâli izz ü devletde re'âyâ emn ü râhatda
Hüner erbâbı rif'atde cihân yek-pâre nûrânî

iken İstanbul haricindeki coğrafya, diğer vilayetler âdetâ gam çölünü andırmaktadır ve Yahya Kemal'in de ifade ettiği gibi bu durum göster-

mektedir ki *“eğlenen İstanbul’un hâricinde, büyük ve geniş vatan bir yabanâbâd”* a dönmüştür. *“Hulyalı gözlerle bakmayanlar”* için ise bu devir bir *“inkıraz”* devridir.

Bunların dışında XVIII. yüzyılın genel görünümüne ilişkin pek çok değerlendirme yapma imkânı sunan metin, aynı zamanda şairin hayatının son yıllarına ait kesitler sunmakta ve hayat felsefesine ilişkin tespitler içermektedir. Özellikle iki yüzüncü beyitten itibaren isimlerini zikrederek selam gönderdiği *“ehibbâ (dostlar)”*, bizlerin çevresi hakkında değerlendirmelerde bulunmamızı sağlayarak şair Hâmî’nin biyografisine katkı sunmaktadır.

Ayrıca metin, bir şairin gözünden ölümcül bir hastalık olan vebanın Osmanlı tarihî seyri içerisindeki belirli bir dönemine ilişkin kesitler sunması yönüyle de önemlidir. Zira başlangıçta kaderci, teslimiyetçi bir anlayışla ele alınan ve bu nedenle Avrupalı seyyahlarda *“kaderci Müslüman/Türk”* imajının oluşmasına; seyahatnamelerde ise Osmanlı’nın zaman zaman cahil, tedbirsiz ve Avrupa’ya hastalık ihraç eden bir devlet olarak algılanmasına neden olan veba hastalığının, şair Hâmî’nin söylediklerinden hareketle artık korkulan, çekinilen bir salgın olarak görülmeye başladığını da gözler önüne sermektedir ki bu durum henüz yakın tarihlerde hakkında ciddi çalışmalar yapıldığı veba tarihine ilişkin küçük fakat önemli bir kayıttır.

EK²⁵

Şekil 1: Hâmî Köşkü Planı

Şekil 2: Hâmî Köşkü

²⁵ Görseller Mine Baran ve Aysel Yılmaz'ın "Diyarbakır Köşkleri" başlıklı yazısından alınmıştır. bk.Mine Baran-Ayşe Yılmaz, "Diyarbakır Köşkleri", *Tarih-Kültür-İnanç Kenti Diyarbakır*, (editörler: Yusuf Kenan Haspolat-Aysel Alyamaç Yılmaz), Uzman Matbaacılık, İstanbul 2013, 173-188.

METİN

'Arīza-i Manzūme

fe'ilātün / fe'ilātün / fe'ilün

1. Ey kerem-piše 'azizüm cānum
Merdüm-i çeşm-i terüm sulṭānum
2. Aḡ-i vālā-güherüm tāt-ı serüm
Gerd-i ḡāk-i rehi kuḡl-i başarum
3. Hem necīb ü hem edībüm Ṭībī
Dil-i bīmāra ṭabībüm Ṭībī
4. Ṭīb-i ḡulḡ-ı ḡasenün fāyiḡdür
Nāf-ı müşk-i ḡoten'e rāciḡdür
5. Var iken 'anber-i cūduñ Ṭībī
Ele almaḡ ne belādur sībī
6. Dökdi āhū ḡatı çok ḡün-ı ciger
Uymadı ḡulḡuñā müşk-i ezfer
7. Ṭīb-i aḡlāḡuñā taḡlīde senün
Göbegi düşdi ḡazāl-i ḡoten'ün
8. Gil-i aḡlāḡuñā olmaz hem-ser
Kül ü ḡizem gibi 'ūd u 'anber
9. ḡāme tavşīfe ne kādir anı
Ya'ni ol zāt-ı kerimü'ş-şānı
10. Beden-i ṭibi dil-i āḡāḡı
Şanki bir şīşede 'ıtr-ı şāḡı
11. 'ıtr egerçi bedeni ṭib eyler
Ṭīb-i cūdı dili taṭyīb eyler
12. 'ıtr ider gerçi ki ta'ṭir-i meşām
Almur büy-i 'aṭāsından kām
13. Nükhet-i gül ider irāş-ı zükām
Ṭīb-i ḡulḡından olur neyl-i merām
14. Cism ü cānuñ senün ey ḡudret-i Rab
Gül gibi ṭayyib ü ṭāhirdür hep
15. Dest-i cūduñ senün ey māye-i rüḡ
Çeşm-i 'āşık gibi dā'im meftūḡ

16. Olasın nā'il-i 'ömr ü devlet
Cūd u ihsānuñı gördüm at at
17. Nal-i übā keremuñ asānı
Dūr u nezdk uuf-ı dānı²⁶
18. Dest-i cūduñ k'ola ser-germ-i 'aā
Ceyb-i adāf ola kekūl-i gedā
19. Herkesuñ adri yanuñda mevcūd
Dirhemuñ adri velākin nā-būd
20. Olmadı iki nefes mabūzuñ
Zer-i mabūb olalı mebgūzuñ
21. Görmemiş kimse benānuñ munzam
Bez için ide meger abz-ı derem
22. Yedüñe abz ile ılsañ fermān
Saa parmaqlaruñ eyler 'iyān
23. Beni müstarak-ı ihsān itdüñ
'Ömrüm olduca senā- ān itdüñ
24. Ben saa ılet-i mevfūr itdüm
Rāatından ademüñ dūr itdüm
25. Beytü'l-azāna dönüp kaāneñ
asteler oası itdüm āneñ
26. İderüm af-ı cemilüñ me'mül
Eyler erbāb-ı kerem 'özri abūl
27. Melel-i āıruñ oldu meczūm
Vāıl olduda berāt-ı merūm
28. Kürh peydā idi 'unvānında
Bir varapāresi yo yanında
29. Böyle fehm itdi dil-i nālānum
Bunu fikr itmiş ola sulānum
30. Bu da bir i mi ki tekir idelüm
İşte yapdu diyü tarır idelüm
31. Ya dimekdür ki daı itme su'āl

²⁶ İkinci mısradaki "uuf-ı dānı" ibaresi Kur'an'dan iktibasdır. Ayet ve meali şöyledir: (دَانِيَّةٌ فَطْرُفُهَا): "Onun meyveleri sarkar (kolaylıkla devşirilebilir)." (Hakkā 69/23).

- İşte al kâğıduñı başuña çal
32. Hele haml eyledüñ üç ma'nāya
Gāh ikrāha geh istiğnāya
33. Hāşa li'llāh²⁷ dimem ihmālīñüze
Bir dahı keşret-i eşğālīñüze
34. Hüsni ahlākuña nisbet ciddā
Kürh olınmaz mutaşavver zīrā
35. Eylemiş zātuñı Hallāk-ı Kadīr
Tıyn-ı mahtüm-ı vefādan taħmīr
36. İdecek yirde berātuñ yek-ser
Zīr ü bālāsına imrār-ı nazār
37. Tāze toldurması olduğda bedīd
Añladum himmetüñ itmiş tecdīd
38. Bu kerem yine senüñdür bildüm
Size ğaybetde du'ālar kıldum
39. Neşr-i gül-berg-i şenādan soñra
'Arz-ı ihlāş-ı du'ādan soñra
40. İderüz ey aḡ-i 'ālī-miḡdār
Ṭab'-ı nāzük-terüñi istifsār
41. Nicedür ṭab'-ı leṭāfet-eşerüñ
Nicedür ḡāṭır-ı gül-berg-i terüñ
42. Dü-cihānda seni mesrūr ide Hāḡ
ḡāṭıruñ daḡdaḡadan dūr ide Hāḡ
43. Neyyir-i bahtuñı tābān ide Hāḡ
Evc-i rifatde dıraḡşān ide Hāḡ
44. Uyuda pister-i rāhatda seni
Görmeye dīde-i bahtuñ veseni
45. Merkezüñde olasın pā-ber-cā
Döne çarḡ üstine pergār-āsā
46. Kerem ü luṭfuñı ey yār-ı şadīḡ
'Ömrüm olduğca unutmam taḡḡīḡ
47. İtdigüm şıḡlete ḡalā ḡacilüm

²⁷ Zihafı heceler kısa gösterilmiştir.

- Bil ki maḥşerde bile münfa‘ilüm
48. Ey qarındaş-ı celîlü’l-ķadrüm
Merhem-i luṭfı şifâ-yı şadrum
49. Ben Sitānbul’ı bıraķdum pür-şür
İzṭırāb üzre mişāl-i tennür
50. Dūzaḥ-āsâ olup od deryāsı
Müş‘ir olmuşdı vuķüdü’n-nāsı
51. Bize oldı olan ey kân-ı kerem
Sizedür fikr ü ḥayālüm her dem
52. Ḥademüñ cümlesi şıḥhatde midür
Dâ’ireñ ḥalkı selāmetde midür
53. Daḥı şıḥhatde midür aşḥābuñ
Cümle āmed-şüd iden aḥbābuñ
54. Bir dem itdürmeye Ḥaķ āḥ saña
Acı çekdürmeye Allāḥ saña
55. Kerem eyle bizi tebşīr eyle
Nicedür ḥālüñi taḥrīr eyle
56. Siyyemā ḥāl-i dil-i zārumdan
Getürüp yāda su’āl eylersen
57. Ḥāneñüzden binüp itdüķ tek u pü
Cehd ile yolcı gerek yolda diyü
58. Fürķatüñ dökdi gözümden ḥün-āb
Eyledüm Baḥr-i Sefīd’i sürḥ-āb
59. Üsküdār’a geçüp olunca süvār
Gün geçüp itdi güzer nuşf-ı nehār
60. Ḥām atlarla çalınca pala
Düşdiler lāşe-şifat Ḳartal’a
61. Kesdirüp yemleri hengām-ı ‘ışā
Şoluķ aldurmayup itdüķ sür hā
62. Ḳonılan yirde su’āl eyleyerek
Ḥastelik var mı diyü söyleyerek
63. Var idi Bolu’ya dek renc eşeri
Gerede pāk imiş alduķ ḥaberi

64. Şükr idüp Hâlık'a mesrûr olduk
Mevtden zann iderüz dūr olduk
65. Eyleyüp hānde kazā-yı nā-gāh
Didi eyne'l-mefer ey rûy-siyāh
66. Tañrı şahrāda meger ey gāfil
Mevti halk itmege kâdir mi degil²⁸
67. Neden itdün 'acabā 'akluñı güm
Hak kitābında didi yudrikkum
68. 'Ukalādan seni 'add eylersin
Sen kazāyı nice redd eylersin
69. Bu ne gāflet bu ne tış u hiffet
Bu ne teftiș ü tefahhuș-dikkat
70. Kaçdıguñ dāhiyeye ey ahmaq
Mübtelā eyleyecekdür seni Hak
71. Hāşılı geldi kazā-yı mübrem
Korkdıgum derde duçar oldum hem
72. Bī-gümān yirde ki tã'undan eșer
Yoğ idi bitdi mișāl-i manțar
73. 'Ali Tūsiyye'de meftūn oldı
Hedef-i ta'ne-i tã'un oldı
74. Gördük eglenmedi ebnā'-yı sebīl
Bir miħaffe bulup itdük taħmīl
75. Tōkınıp nāhun-ı ser-tiz-i ecel
Eyledi 'ıkd-ı hayātın münħal
76. Diregüm idi o ğurbet ilde
Oldı işkeste Direklibel'de
77. Pișe-zār içre Karaca yirde
O kara günli olunca mürde
78. Kimse yok baq bu kazā vü kadere
Rüfeķā birkaç Eginli kefere
79. Kim ider mürde ğarībe ūven
Kaldı açıkda ne gūr u ne kefen

²⁸ Kâfiye uyumu gereği ikinci mısradaki "degül" edatı "degil" şeklinde okunmuştur.

80. Meyyit aḥvālını görmüş degülüm
‘Ömrüm oldukça el urmuş degülüm
81. İctināb eyledigüm ‘illete ben
İḥtilāṭ eyleyüp oldum yek-ten
82. Hācı Köyi’ne getürdük nā-çār
Eyledük mürdeyi teslīm-i mezār
83. Şubḥ-dem yükleyüp olduk pūyān
Ebr-veş nāle-künān girye-feşān
84. Gāh vaḥşetle idüp girye vü āh
Tesliyetle gehi innā li’llāh
85. Ḥasan’ı şandum olur vāreste
O da Sīvās’da düşdi ḥaste
86. Heşt menzil taşıdum ḥastesini
Cebr idüp ḥāṭır-ı işkestesini
87. Düşmeden mevt ile dirdüm sekre
Şalayum zinde Diyār-ı bekr’e
88. Nā-gehān urdı yolın reh-zen-i mevt
O daḥı oldu Malāṭıyye’de fevt
89. Çeküp āgūşa anı ḥufre-i ḥāk
Genc idi oldu yiri künc-i meğāk
90. Üç seyis-ḥāne ile ben rüsvā
Kaldum üftāde vaḥīd ü tenhā
91. Kırda kaldum ne mu’īn ü ne zahīr
Küçük oğlan ‘Ali bir daḥı ḥaḳīr
92. Yalıñuz mūnis ü ğam-ḥārum yok
Tesliyet-baḥş-ı dil-i zārum yok
93. Ebr idi giryeme ancak hem-ḥāl
Hem-demüm nāleler itdükce cibāl
94. Kālbüme vesvese reh-yāb oldu
Yüregüm ma‘den-i sīm-āb oldu
95. Bunları mest idicek şerbet-i merg
Baña geldi dir idüm nevbet-i merg
96. El yuyup āb-ı ḥayātumdan ben
Eyledüm rişte-i ümmīd-i kefen

97. İl elinde ne ki var yek-pāre
Ağçe zoriyla bulurdum çāre
98. Yalvarup ağçe virürdüm giceler
Yüklerüm yükleyeler tā ki seher
99. Koca zimmilere cānum diyerek
Serkis'üm rûh-ı revānum diyerek
100. Hasteler oldı veca'dan şeydā
Nefes eylerdi zemīne ilkā
101. Gāh yükler yıkılıp yollarda
Telef-i nefis idicek yirlerde
102. Bunlaruñ hamline ben bī-ser ü pā
Kūh u şahrāda kalurdum tenhā
103. Kimse yok kendüm iderdüm nā-çār
Hasteye yolda konağda tīmār
104. Günde yüz def'a inerdüm atdan
Ye's gelmişdi baña şihhatden
105. Ne meded-res bulunurdu ne refīk
Şoysa öldürse de kuṭṭā'-i ṭarīk
106. Bā-ḥuşuş altı sūtūr-ı rehvār
İstemezler mi 'alefle tīmār
107. Ākıbet tutdum iki hizmetkār
Yol uyundısı gedā vü cerrār
108. Tutdum ammā ki peşimān oldum
Anlara daḥı nigezbān oldum
109. Tecrube itmedigüm iki herif
Rūz u şeb vesvesem itdi taz'if
110. Zāhirā yoşma-kıyāfet haydūd
Kālb-i ḥālin bilür ancak ma'būd
111. Hālüm anlarla diger-gün oldı
Eski derdüm daḥı efzūn oldı
112. Ağçe zu'muyla idüp meyl-i hevā
Sū'-i kaşd eyleyeler belki baña
113. Pāsbān olmuş idüm şeblerde
Kılmadı çeşmüme müjgān perde

114. Levh-i āyīne-i albüm meksür
Yine göstermez idüm ‘acz u fütür
115. Āhırü’l-emr avarum var iken
Yüklere yolda kirā ıtdum ben
116. Gitdi yük bekler idüm atlarımı
Bu pusa hegbe vü ālātlarımı
117. Hāşılı yazsam olurlar derhem
Çekdigüm mineti levh ile alem
118. Çekdigüm renc ü ‘anāyı mulak
Düşmen-i cānuma göstermeye Hak
119. Var ümīdüm ki bu renc ü telefün
Vire ez‘āfla Mevlā halefün
120. Çekdigüm derde mükāfāt ide Hak
Bana hayr ile mücāzāt ide Hak
121. Hamdüli’llāh ki o zü’l-fazl u minen
Vaana şaldı bizi şa u esen
122. Ğurre gösterdi cumāde’l-ülā
Āmid’e eyledi vāşıl Mevlā
123. Üft ü hız eyleyerek minet ile
Fikr-i h āb u heves-i rāat ile
124. Vāşıl olduda Diyār-ı bekr’e
Dil-i zār uğradı āar mekre
125. Şehre geldük diyü mesrūr oldu
Mest geldük eve mamūr oldu
126. Var idi iki ciger-pāreleri
urretü’l-‘ayn idi nezzāreleri
127. Nūr-ı dīde şemer-i alb-i hazīn
ıfl-ı nev-reste iki dürr-i şemīn
128. Bizden evvel ol iki kebk-i derī
Olmuş üftāde-i dām-ı cederī
129. İtmiş ol iki çiçek gibi püser
Çıkarup tāze çiçek huldı maar
130. ılmış ol goncelerün hükm-i azā
Kefenin tāze çiçekli harā

131. Kâfesinden iki ‘uṣfūr-ı cinān
Eylemiş bâğ-ı bihişte ṭayerān
132. Var mıdır āh u te’essüfden sūd
Ḥalefüñ vire anuñ da ma’būd
133. Yeter ey ḥāme-i pejmürde-raqam
Eyledüñ şafḥa-i levḥi mātem
134. Fikr idüp yoqlama ğam defterini
Sāmi’üñ ḥāṭır-ı nāzük-terini
135. Girye vü zārı қо hem-çün bülbül
Ṭayanur mı bu kadar sūzişe gül
136. İ’tizār itmiş iken şıkletden
‘Özr bed-ter zi-günāh itdüñ sen
137. Yeter urduñ kâlemi nîk ü bede
Gelelüm ey dil-i şeydā şadede
138. Senüñ ey zāt-ı kerīmü’ş-şānum
Şādıķu’l-va’d u kavî-peymānum
139. Va’düñ olmuşdı kulaķda mengüş
Mālikāneyle müşennef idi güş
140. İder elbetde edāsın taķdīm
Dīn-i muḥkem gibidür va’d-i kerīm
141. Fāre maḥlül idigin eyledi güş
Gürbe-i ḥırş u ṭama’ kıldı ḥurüş
142. Nā-resādur çeh-i bî-ğür-ı ṭama’
Meyl ider fāreye sinnevr-i ṭama’
143. Heves-i fāre ile bi’l-merre
Gözlerüm dönmede ‘ayne’l-hirre
144. İki vech ile temennî iderüz
Gürbe-i ḥırşı tesellî iderüz
145. Sebķat-i ‘ahd-i kadīmüñ var idi
Bir bu kim va’d-i kerīmüñ var idi
146. Bir daḥı şīr-i hünerversin sen
Ne biter fāre şikār eylemeden
147. Şīrsen şīre ‘uluvv-i himmet
Oldı çün lâzıme-i māhiyyet

148. Yaraşur şîre şikâr-ı âhû
Fâre şayd itmege 'âr eyler o
149. Şîr bulmazsa dağı vech-i kefâf
Fâre şaydından ider istinkâf
150. İşper-i lâne-i himmetsin sen
Fâreyi şayda gerek zâğ u zağan
151. Ma'a-hâzâ sizi t̄alib didiler
Arturur almağa r̄ağıb didiler
152. Bizedür diyü bu şayd-ı aḥḩar
Gürbe-i ḩurşımız emniyyet ider
153. Bizedür diyü 'arûs-ı zîbâ
ḩâne-rüb oldı dil Eş'ab-âsâ
154. Teb-i miḩnetle felek virdi hüüzâl
Şîr iken itdi bizi gürbe-miḩâl
155. Bû Hüreyre gibi itdük perḩîz
Bize şâyeste bu şayd-ı nâ-çîz
156. Âhu derdiyle niçün mavlıyalum
Biz şıçancıklarımız avlıyalum
157. Lîk bâzârda dağı ferzâne
Çıkamaz ise ḩisâb-ı ḩâne
158. Şemeni olmuş işitdük ğâlî
İki biñ ğuruşa çıkmış mâli
159. Bu ḩaber kıldı bizi âvâre
Döndi dil yutmuşa semmü'l-fâre
160. Dü-hezâr oldığı itdükde zuhûr
İşidenler didi fâre't-tennûr
161. Dağı yinmez diyü dil çekdi elüñ
Dibi yandı didi dîk-i emelüñ
162. İdicek ḩadr-i mezâdı ğaleyân
Geldi anda bize büy-ı ḩırmân
163. ḩaracaḩağ'da bir mezra'a var
Evde olsa bile ey faḩr-i kibâr
164. Keyl idüp mâlin olanlar ḩabîz
Dir yüz elli ğuruş olur fâ'îz

165. Ve lein süllim ola efzūnter
Aķcesin on senede ancaķ öder
166. Pīrezen gibi netācı yoķdur
Aña bu mihr-i mu‘accel çoķdur
167. Bā-ħuşūşā bu tarafda el-ān
Şükrüli’llāh cev ü gendüm erzān
168. Kaşr-ı yedden bunı ber-vefķ-i murād
Yedi yüz ğuruşa almışdı mezād
169. Aldığuñ var ise dönmem ey yār
Gönderürseñ olurum minnetdār
170. Hāşıl olmazsa daħı me’mülüm
Gönder erzān u girān maķbülüm
171. Sende ey mihr-i sipihr-i ‘irfān
Hulf-i va‘d itmege yoķdur imkān
172. Ben hemān va‘düñi olmuş bilürüm
Mālikāne bize gelmiş bilürüm
173. Ser-i mū sizde bulunmaz taķşīr
Bilürüm līk nedendür te’ħīr
174. Ğālibā vāride kesbinde ziħām
Gözedür ğürsine-çeşmān-ı li’ām
175. Katı çoķ mużtarib-i āz olmuş
Āsiyā gibi dehen-bāz olmuş
176. Bir şikār olsa daħı üftāde
Şad seg-i herze-meres āmāde
177. Bī-sebeb baķsa da bir ğacı kişi
Ref‘ olındı yoğ iken yolsuz işi
178. Hele ey dāder-i pākīze-ğüher
Şa‘b geldi bize ğāyet bu sefer
179. Eve geldük ki ķanā‘at idelüm
Çekilüp bir yaña ‘uzlet idelüm
180. Pāy-ı ğırşı çekelüm dāmāne
Olalum zāviyedār-ı ğāne
181. Yirişür çekdigimüz miħnet ü derd
Bir daħı olmayalum herze-neverd

182. Feleküñ vaż'-ı taḥammül-süzı
Şeb-i tār eyledi ḥalka rüzı
183. Çivisin çekdi felek dünyānuñ
Geldi mühiş ḥaberi a'dānuñ
184. Deldi ḥalkuñ cigerin nāvek-i tīz
Çopdı güyā ki dem-i rüstā-ḥīz
185. Münteşir oldı firārilerden
Böyle bir kara ḥaber kim düşmen
186. Çalkayup Derne ile Leylān'ı
Geldi güyā ki o ḥūkuñ cānı
187. Nās olup tu'me-i şīr ü şemşīr
Çatı çok ehl ü 'ıyāl oldı esīr
188. O sege tev'an u kerhen meşelā
İttibā' itdi nevāḥī vü ḳurā
189. Var idi Derne'de zād-ı bisyār
Aldı zabṭ itdi zaḥā'ir ne ki var
190. Eylemezler rü'esā cengi ṭaleb
Şīr çok ḳaynadı ammā şa'leb
191. Rü'esā dehşet ile āvāre
Ġayretu'llāh'a ḳalupdur çāre
192. Şa'b-ı düşmen degül ol kelb-i 'aḳūr
Līk yok ref'ine bir ceyş-i ğayūr
193. Dicle'yi itdi güzer ehl ü 'ıyāl
Aç şusuz çölde gezer māl-ā-māl
194. Nice söz var ki işāret idemez
Hāme taḥrīre cesāret idemez
195. Böyle ḳalursa cihān şūr-engīz
Mālikāne nedür ey yār-ı 'azīz
196. Cümle ma'müre ḥarāb olsa gerek
Mesken-i büm u ğurāb olsa gerek
197. Mālikāneye heves kimdür iden
Çaynadı fitne çeh-i Bābil'den
198. Var bu zulmetde velākin bir nūr
Toḳınur çeşm-i dile dūr-ā-dūr

199. Bu taraflarda olan şūr u şa‘b
Ola şāyed ki mülākāta sebeb
200. Oldı ey hāme yiter nāme tamām
Vir ehibbāya selām eyle hitām
201. Şāhibü’l-fazl efendüm cānum
Neyyir-i burc-ı şeref sulţānum
202. Hātem-i fazla faş-ı icāde
Ya‘ni kim Hāzret-i La‘lī-zāde
203. La‘linüñ feyz-i Hūdā kânıdur
Ne Bedaḥşāni ne Rummānīdür
204. Sa‘d-i ma‘kūl ‘ıyāz-ı menkūl
Şayd-ı fitrāki fūrū‘ ile uşul
205. Nisbet ol fazla ki zihni hāvī
‘Abd-ı zencī gibidür Beyzāvī
206. Nāfe-i fazlı virüp būy-ı Hōten
Reşk ile oldı Ğazālī dil-hūn
207. Kālemi mīl ü midādı sürme
İsterüm ol yede dīdem sürme
208. Meclis-i aḳdes-i cān-perverine
Nādi-i eşref-i feyz-enverine
209. Eyle ey nāme-i müşkīn-erkām
İhtirām ile taḥıyyāt u selām
210. Her kederden ide Allāh mu‘āf
Şıfatn eyleye mevşūfa muzāf
211. Ola mi‘rāc-ı beḳāya rāḳī
‘Abd-i Bāḳī ola ‘Abdü’l-bāḳī
212. Hātem-i fazla ola la‘l-i nigīn
Ola zer-pister-i şıḫhatde mekīn
213. Daḫı ol Hāsım-i ‘ırq-ı işkāl
Kāşım-ı bīḫ-i şükūk-ı i‘zāl
214. Rehber-i merḫale-i irşādum
Ya‘ni ḫayrū’l-eb olan üstādum
215. Re‘fet-i ḳalb ile evvāh-ı ḫalīm
Mükrim-i zayf-ı Kerīm İbrāḫīm

216. Nā'ib-i mesned-i Dāvūd Paşa
Hükmidür faşl-ı hitâb-ı huşemâ
217. Zihn-i veķķādına nisbet bâzî
Eşer-i hâme-i Fahrü'r-Râzî
218. Hikmet-i terceme-i Fârâbî
'Aqlınuñ bir unudulmuş h' âbı
219. 'Aql-ı küll medrese-i fazlına bâb
İbn-i Hâcib aña olmaz bevvâb
220. İbn-i Sînâ ile şâhib-Tecrîd
Olamaz aña muzâf ile mu'îd
221. Virse eşkâl-i fünûna te'nîs
Aña şâkird olamaz Aqladis
222. Nazm-ı eş'âra olurdu Tâ'ib
Şevket-i re'yini görse Şâ'ib
223. Yed-i pür-cüdını ba'de't-taķbîl
Oluruz nâşiye-sâ-yı tebcîl
224. Hâķ Te'âlâ anı ber-vefķ-i murâd
Eyleye devlet ü dârâtle şâd
225. Dağı ol şıdķ u şafâdan mâlî
Ağ-i dâreyn-i 'aliyyü'l-'âlî
226. Kıt'a-i Mîr 'Alî meşķ-i 'İmâd
Haţtına nisbet ile tâze-sevâd
227. O devât oldı hum-ı Eflâţûn
Ki 'Uţârid aña çün nokta-i nûn
228. Tesliyet-baħş-ı dil-i pür-şererüm
Münisüm dâder-i şefķat-eşerüm
229. Eylemişdür anı terkîb-i mizâc
Rikķat-i ķalb ile mânend-i zücâc
230. Gûş idince bilürüm bî-mirye
Nazm-ı dil-süzümü eyler girye
231. İderüz şevķ ü ğarâm üzre tamâm
İştıyâķum ķadar ihdâ-yı selâm
232. Dağı ol burc-ı hünerde mâha
Bezm-i feyz-âver-i feyzü'llâha

233. Sürme-i micmere-i feyzinden
Çeşm-i târik-i 'Uṭārid rüşen
234. Hüsni-ahlâkına ruhsâresi dâl
Şüreti sîretine şâhid-i hâl
235. İştîyâk üzre idüp 'arz-ı selâm
Ṭab'-ı pâkin iderüz isti'lâm
236. Ola yâ Rab o dirahşende güher
Muṭṭaşıl feyz-i Hüdâya maẓhar
237. Eyle ikrâm ile ey nazm-ı belîğ
'Ali Ağa'ya selâmum teblîğ
238. Hâk bu kim yâr-i vefâdârumdur
Hem-demümdür aḥ-i gam-ı ħârumdur
239. Ol bize eylediği in'âmı
O nevâzişleri ol ikrâmı
240. 'Ömrüm oldukça ferâmüş itmem
Midḥatinden dili hâmûş itmem
241. Muşafâ hem çelevi hem mollâ
Kîse-dâr-ı aḥ-i pür-cüd u 'aṭâ
242. Çâre-sâz-ı zu'afâ maḥzen-i râz
Merhem-i zaḥm-ı dil-i ehl-i niyâz
243. Ḥayra sâ'îdür o dürr-i nâ-yâb
Vire ḥayr ile murâdın Vehhâb
244. Bağalinde ola dâ'im defter
İde Hâk kîsesini ma'den-i zer
245. Bilürüm eyledi bezl-i mechüd
Oldı sa'y ile berâtum mevcüd
246. İderüz aña selâm-ı mevfür
Hâk Te'âlâ ide sa'yin meşkür
247. Paşaya ey kalem-i meblağ-zen
'Arz-ı tiryâk-i selâm it bizden
248. Mâkiyâncıkları şîḥhatde midür
Zağar âğûş-ı selâmetde midür
249. Zağaruñ ḥayf unuttum adın
Yoksa ismiyle iderdüm yâdın

250. Hıdmetinde olan etbā'a tamām
İderüz şevkle teblîğ-i selām
251. Bu tarafda o riyādan hālī
Yār-ı şādık Hāsan Ağa vālī
252. Meclis-i pāke ider bi'l-ikrām
Farṭ-ı tevķir ile ithāf-ı selām
253. Levh-i āyīnesi şāf u sāde
Rūşenā-ı tıynet Emīrī-zāde
254. Muştafā hayr-ı halef necl-i nebīh
Mażharü'l-veledü sırr-ı ebīh
255. Meclis-i pāke o yār-ı dīrīn
İder iblāğ-ı taḥıyyāt-ı berīn
256. 'Ömer Ağa varıcağ ol tarafda
Gelür elbetde o dārü'ş-şerefe
257. İki çeşm ile idüp aña nigāh
Bu degül mi hele fikr eyle o māh
258. Çeşm-i 'uşşākı iderdi rūşen
Müşterisi çok idi yılduzdan
259. Size dā'ir işi eyleser zühür
Eyle taḥşiline bezl-i maḳdūr
260. Besdür ey nāme yiter virme şudā'
Meclise eyle du'ālarla vedā'
261. Bir du'ā yazması hengāmında
Resmidür nāmenüñ encāmında
262. Eyleye bezl ü 'aṭāya mülḥaḳ
Dünyevī uḫrevi maṭlūbuñı Hāḳ
263. Vire Mevlā o ḳadar rif'at u cāh
Meh-i Naḫşeb görine çeşmüñe māh
264. Şīğa-i feyz-i meşādir gibi Hāḳ
İde şaḳḳ-ı ḳaleminden müştāḳ
265. Mālikāne ola cismüñ rūḫa
Ola 'ömrinde ḫālīfe Nūh'a
266. Çetr olup üstüñe Hāḳḳ'ıñ raḫmi
Sāyeñüzde ola Hāmī maḫmī

KAYNAKÇA

- Ahmet Refik, *Lâle Devri*, İstanbul (ty).
- AKTEPE, M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.
- Ali Emîrî Efendi, *Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, (haz. Galip Güner-Nurhan Güner), Anıl Matbaacılık, Ankara 2003.
- Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, (haz. İdris Kadioğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.
- Ali Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid (Diyarbakır Ulemâ ve Eşrâfı)*, I-II, (haz. Günay Kut-Mesud Öğmen-Abdullah Demir), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, I, Matbaa-i Âmidi, Dersaadet 1328.
- ARMAĞAN, Mustafa, *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- BARAN, Mine ve Ayşe Yılmaz, "Diyarbakır Köşkleri", *Tarih-Kültür-İnanç Kenti Diyarbakır*, (ed.: Yusuf Kenan Haspolat-Aysel Alyamaç Yılmaz), Uzman Matbaacılık, İstanbul 2013, 173-188.
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Kültürümüzde Diyarbakır*, San Matbaacılık, Ankara 1992.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2, İstanbul 1333.
- CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.
- CEYLAN, Ömür, "Klasik Şiirin Büyüleyen Gölgele Yüzyılı (1701-1800)", *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2013.
- Dîvân (Hâmî Ahmed Diyarbekrî)*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 641/1.
- Dîvân-ı Hâmî*, Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 2438.
- Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Divanı*, (haz. Kadri Hüsnü Yılmaz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- ERDEM, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994.
- Esad Mehmed Efendi, *Bâğçe-i Safâ-endüz*, (haz. Rıza Oğraş), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.
- Fâik Reşad, *Eslâf*, 2, İstanbul 1312.

- Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtîmetü'l-Eşâr)*, (haz. Ömer Çiftçi), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- FIRAT, Selma, *Divân-ı Hamî-i Âmidî (Tenkitli Metin-Tahlil)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1998.
- GÖÇGÜN, Önder, "Hami-i Âmidî (Diyarbakırlı Hâmî)'ye Dair Birkaç Söz", *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, (27-28 Ekim 2000)*, Neyir Matbaacılık, Ankara 2001, 188-193.
- GÖKALP, Haluk, *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.
- İPEKTEN, Halûk vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Hâmî Ahmed Diyarbekrî, *Dîvân*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10312.
- Hâmî Ahmed Diyarbekrî, *Dîvân*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3389.
- Hâmî Âmidî, *Dîvân*, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1885.
- HORATA, Osman, *Has Bahçede Hazan Vakti (XVIII. Yüzyıl Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Diyarbakırlı Hâmî ve Bir Kasidesi İle Bir Manzum Arızası", *Ziya Gökalp*, XI/63, 1991, 48-59.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Hâmî-i Âmidî", *İslâm Ansiklopedisi*, 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, 458.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, (haz. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- MACÎT, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- MADEN, Sedat, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 37, Erzurum 2008, 147-158.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2, (haz. Nuri Akbayar/yeni yazıya akt. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Muallim Nâcî, *Esâmî*, İstanbul 1308.

- Seyrekzâde Mehmed Âsım, *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*, (haz. Ali Osman Coşkun), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Silâhdârzâde Mehmed Emin, *Tezkire-i Silâhdârzâde*, (haz. Furkan Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.
- Şefkat-i Bağdâdî, *Şefkat Tezkiresi (Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî)*, (haz. Filiz Kılıç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 3, İstanbul 1308.
- TANYILDIZ, Ahmet, "Nâbî Biyografisine Ek: Bir Kavramın Tashîhi Vesîlesiyle Nâbî'nin Hayatında Diyarbakır'ın Yeri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2019, 3/4, 1-21.
- TUMAN, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, 1, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- TURAN, Lokman, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler", *Ekev Akademi Dergisi*, 1997, 1/1, 253-259.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul ty.
- VARLIK, Nükhet, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba (1347-1600)*, (çev. Hazal Yalın), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.
- Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2010.
- YAZICI, Hüseyin, "Seyahatnâme", *İslâm Ansiklopedisi*, 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, 9-11.
- YILMAZ, Kadri Hüsnü, *Hâmî Ahmed (Diyarbakırî) Divanı İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

“A VERSE TRAVELOGUE BY HAMI OF DIYARBAKIR OR THE WILDERNESS
OUTSIDE CIVILIZED ISTANBUL IN TULIP PERIOD”

Abstract

18th century is a significant era for Ottoman literature, culture, and art as well as political history as it includes the Tulip Period (1718-1730), the period of both decline and grandeur which lasted for twelve years. It is a source of bright colourful lights and amusement illuminating dreamy eyes for behind their folios of Tulip Period, which is in fact the autumn season for Turkish civilization.

A poet of this period, Hami (1679-1747) of Diyarbakir (Hami-i Amidi) had to return to his hometown in 1731 due to the tribulations when his patron Abdullah Pasha was dismissed from court, Sultan Ahmed III was dethroned after an uprising, and the ascension of Mahmud I. However, his journey was most troublesome. Some of his companions died of plagues, he was too afraid of rogues to sleep throughout the journey, and he had to use kind words for non-Muslims.

The verse travelogue by the poet Hami, which includes vivid paintings picturing his journey from Uskudar, Istanbul to Diyarbakir, is a significant work as it offers a good reading about the history of the period. This travelogue exhibits historical information on 18th century as it narrates the events that took place during the travel for Uskudar to Diyarbakir in addition to its poetic expressions resulting from being composed by a poet in the literary style of mathnawi.

This study provides the analysis of the poem as a literary genre, information on its poet Hami-i Amed and his dewan, and comments on the couplets which reveal his intention in composing this work. A transcript text of this literary piece of 266 couplets is also included at the end of this study to track Hami's story of this adventurer from Uskudar to Diyarbakir.

Keywords

Hami of Diyarbakir (Hami-i Amidi), verse travelogue, 18th century, Tulip Period, plague.